

MODERN HUKUK VE İSLÂM HUKUKUNDA İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE DİNE HAKARET NOKTASINDA SINIRLANDIRILMASI#

Mustafa ÜNAL*

Öz

Düşünce özgürlüğü, bu özgürlüğün nihai aşaması olarak ifade özgürlüğü ve din özgürlüğü insanın temel haklarından olan özgürlüklerdir. Bu özgürlükler kimi zaman iç içe geçmiş şekilde kimi zamansa birbiriyle çelişir biçimde karşımıza çıkmaktadır.

Bu özgürlüklerini kullanan insanın, tüm haklarında olduğu gibi burada da belirli sınırlar dahilinde hareket etmesi gerekmektedir. İnsanların inançları gibi, mukaddes bildikleri değerlere hakaret etmek bu sınırların içinde değil, dışında değerlendirilmelidir. Ancak özgürlüklerin, sınırlandırmalarının da belirli sınırlandırmalara tabi olduğu ve keyfi olarak daraltılmayacağı unutulmamalıdır. Bu çalışmada İslâm hukuku ile mukayeseli olarak, bu özgürlükler tanımlanacak, sınırlandırmaların şartlarından bahsedilecek ve dine hakaret noktasında ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasının gerekleri açıklanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İfade Özgürlüğü, Din Özgürlüğü, Düşünce Özgürlüğü, Özgürlüklerin Sınırlandırılması, Dine Hakaret.

FREEDOM OF EXPRESSION AND LIMITATION OF BLASPHEMOUS IN MODERN LAW AND ISLAMIC LAW

Abstract

Freedom of thought, freedom of expression as the ultimate stage of this freedom and freedom of religion are freedom from fundamental human rights. Sometimes this freedoms, present as intertwined and sometimes present as contradictory.

The people who use these freedoms should act within certain limits here as well as all their rights. Insulting the values they know as sacred as people's beliefs should be considered outside these limits. However, it should not be forgotten freedom, freedoms restriction are also subject to certain restriction and can not be reduced as arbitrarily. In this study, these freedoms will be defined in comparison with Islamic law, conditions of restrictions will be mentioned and the need to restrict freedom of expression at the point of insult to religion will be explained.

Keywords: Freedom of expression, Freedom of religion, Freedom of thought, Restriction of freedoms, Insulting religion.

Editörler Kurulu'na Ulaştığı Tarih: 13.09.2019 Kabul Tarihi: 13.11.2019

* Necmettin Erbakan Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, İslâm Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, mustafaunal@erbakan.edu.tr, ORC ID: 0000-0003-3454-9694

GİRİŞ

İnsan doğası gereği düşünme yetisine sahip bir varlıktır ve bu yeti sayesinde diğer canlılardan ayrılır. İnsan ve düşünce arasındaki bağı Decartes, “*düşünüyorum öyleyse varım*” sözleriyle ifade etmiştir.¹ Ancak düşünen ve bu düşünme fiiliyle beraber iç dünyasında belirli fikirlere sahip olan insan aynı zamanda sosyal bir varlık olmasının da bir sonucu olarak, ulaştığı düşünce ve bilgilerini dış dünya ile de paylaşmak ister. Anlaşılacağı üzere düşünme fiili aslında insanın dışı açılmasının ilk adımıdır. Yani insanın tüm duygu, düşünce ve talepleri düşünme aşamasından sonra kendini ifade etmesiyle beraber dış dünyaya yansır.

İnsanların insan olmalarından kaynaklı olan bir takım temel hak ve hürriyetleri vardır. Düşünce özgürlüğü de bu temel haklardan biridir. Düşünce özgürlüğü, insanın serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesini sağladığı gibi ulaştığı düşünce ve bilgilerle edinmiş olduğu düşünce ve kanaatlerden dolayı kınanmamasını sağlar. Düşünce özgürlüğü aynı zamanda insanın, bilgi ve düşüncelerini tek başına veya birlikte çeşitli yolları kullanarak özgürce açıklayabilmesi, savunabilmesi ve başkalarına aktarabilmesini sağlar.² Düşünce özgürlüğünün, insanın bilgi ve düşüncülerini aktarmasını sağlayıcı bir yanının da olması, bu özgürlüğün ifade özgürlüğünü de gerektirdiğini bize göstermektedir. Yani düşünce özgürlüğü olmayan bir insanın ifade özgürlüğünden, ifade özgürlüğü olmayan bir insanın da düşünce özgürlüğünden bahsedilemez.

İnsanın insan olmasından kaynaklı olan temel hak ve hürriyetlerinin bir kısmı kimi zaman belirli şartlar altında birtakım kurallara uyularak sınırlanabilir.³ Düşünce özgürlüğü ise insan haklarının sert çekirdeği içerisinde yer alır ve insan haklarının sert çekirdeği asla sınırlanamaz⁴ ancak aynı durum ifade özgürlüğü için geçerli değildir. İfade özgürlüğünün sınırlanması konusu özellikle son yıllarda çok fazla tartışılır olmuştur. Bir taraf bu hakkı hiçbir sınırlamaya tâbi olmaksızın kullanmak isterken bundan rahatsızlık duyan diğer taraf ise belirli sınırlandırmalar olmasını istemektedir. Bu tartışmalara sebebiyet veren konuların başında ise nefret söylemi ve bir çeşit nefret söylemi olan dine hakaret gelmektedir.⁵

Dine hakaretin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilip değerlendirilmemesi tartışılıyor olsa da tarih boyunca dini inançları aşağılayan saldırgan söylemler ve hakaret barındıran ifadeler hem dini inanç sistemleri tarafından⁶ hem de seküler kaynaklı hukuk sistemleri⁷ bakımından

¹ **KALABALIK**, Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015, s. 462.

² **TANÖR**, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Basım, BDS Yayınları, İstanbul 1994, s. 59.

³ Anayasa, Madde 15 – “Savaş, seferberlik, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, milletlerarası hukuktan doğan yükümlülükler ihlal edilmemek kaydıyla, durumun gerektirdiği ölçüde temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasında kısmen veya tamamen durdurulabilir veya bunlar için Anayasada öngörülen güvencelere aykırı tedbirler alınabilir. Birinci fıkrada belirlenen durumlarda da, savaş hukukuna uygun fiiller sonucu meydana gelen ölümler (...) dışında, kişinin yaşama hakkına, maddi ve manevi varlığının bütünlüğüne dokunulamaz; kimse din, vicdan, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz ve bunlardan dolayı suçlanamaz; suç ve cezalar geçmişe yürütülemez; suçluluğu mahkeme kararı ile saptanıncaya kadar kimse suçlu sayılamaz.”

⁴ **KABAOĞLU**, İbrahim, Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri*, 11. Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 279.

⁵ **GÖKTEPE**, Hüseyin, “Avrupa İnsan Hakları Kararları Işığında Nefret Söylemi ve Dine Hakaret”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, sy. 25, 2016, s. 170.

⁶ **İBN-İ ABİDİN**, *Reddül-Muhtar*, (çev: DAVUDOĞLU, Ahmed), İstanbul 1983, Cilt:9, s. 22.

⁷ Örnek: Türk Ceza Kanunu Madde 216- “(1) Halkın sosyal sınıf, ırk, din, mezhep veya bölge bakımından farklı özelliklere sahip bir kesimini, diğer bir kesimi aleyhine kin ve düşmanlığa alenen tahrik eden kimse, bu nedenle kamu güvenliği açısından açık ve yakın bir tehlikenin ortaya çıkması halinde, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

(2) Halkın bir kesimini, sosyal sınıf, ırk, din, mezhep, cinsiyet veya bölge farklılığına dayanarak alenen aşağılayan kişi, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.

yasaklanmıştır.⁸ Dini inançları aşağılamayı ve dine hakareti, yasaklayan bu kurallar ifade özgürlüğüne, insanların iç dünyalarını ve manevi değerlerini koruma amaçlı bir sınır getirmiştir.

I- İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ VE UNSURLARI

İfade özgürlüğü sadece bir düşüncüyü açıklayıp yaymayı güvence altına alan bir özgürlük değil, ilk aşamada düşünce özgürlüğünü daha sonraki aşamalarında ise bilgi edinme, bir görüşe kanaate sahip olma özgürlüklerini de güvence kapsamına alan bir özgürlüktür.⁹

A) Düşünce Özgürlüğü

Düşünce özgürlüğü, onurlu, özgür bir birey olmanın ve özgür bir topluma sahip olmanın en önemli etkenlerinden biridir. Düşünce özgürlüğü insanlara maddi ve manevi varlıklarını geliştirme haklarını kullanmaları açısından da araç olur.¹⁰ Düşünce özgürlüğü insanın serbestçe düşünce ve bilgilere ulaşabilmesini, bu ulaştığı bilgi ve düşünceler nedeniyle kınanmamasını ve bu bilgi ve düşünceleri yayabilmesini sağlar. Dünya genelinde insan haklarının anayasallaşmasıyla beraber¹¹ ülkemizde de, bu nitelikleri bakımından düşünce özgürlüğü kişi özgürlükleri ve siyasal haklar arasında kişi hak ve özgürlükleri içerisinde dokunulmaz yani sert çekirdeğe sahip temel insan hakları içerisinde düşünülmüş ve Anayasa tarafından tanınmıştır.¹²¹³ Düşünce özgürlüğü İslâm Hukukunda da korunan hürriyetler arasındadır.¹⁴ Kur'an-ı Kerim'de insanların zor kullanarak dine katılması yönünde bir ayet olmayıp tam aksine insanların bu konuda serbest iradeleriyle karar verebileceklerine her hangi bir zorlamaya tâbî olmayacaklarına dair ayetler mevcuttur.¹⁵

Düşünce özgürlüğü kapsamında önemli olan düşüncüyü açıklama özgürlüğüdür. Açıklanıp yayılmadığı sürece düşünce özgürlüğünün varlığından bahsetmek mümkün gözükmemektedir.¹⁶ Bu noktada düşünce özgürlüğü ifade özgürlüğünün ilk adımını oluştursa da, ifade özgürlüğü olmadan

(3) Halkın bir kesiminin benimsediği dini değerleri alenen aşağılayan kişi, fiilin kamu barışını bozmaya elverişli olması halinde, altı aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır.”

⁸ **DİNÇER**, Hülya, *İnsan Hakları Söylem ve Pratiğinde Dine Hakaret, İfade Özgürlüğü ve “Dini His”lere Tanınan Koruma*, s. 1, https://www.academia.edu/1142646/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_S%C3%B6ylem_ve_Prati%C4%9Finde_Dine_Hakaret_%C4%B0fade_%C3%96zg%C3%BCr%C3%BC%C4%9F%C3%BC_ve_Dini_Hislere_Tan%C4%B1nan_Koruma.

⁹ **DOĞRU**, Osman / **NALBANT**, Atilla, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016, c. 2, s. 183; **TEZCAN**, Durmuş / **ERDEM**, Mustafa Ruhan / **SANCAKDAR** Oğuz, *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 325; **GÜL**, Cengiz / **ÇAKAN**, Seher, “AİHM Kararları Işığında Nefret, Şiddet ve Müstehcen İçerikli Söylemler Bakımından İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması”, *ERÜHFD*, c. 13, sy. 1, 2018, s. 370; **DURAN**, Hasan, “İfade Özgürlüğü ve Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 14, sy. 1, 2006, s. 61.

¹⁰ **KALABALIK**, s. 461.

¹¹ Ayrıntı için bkz. **ERDOĞAN**, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2012, s. 189 vd.

¹² **KABAOĞLU**, s. 249.

¹³ **ANAYASA**, Madde 25 – “Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir. Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz.”

¹⁴ **ARSLANTÜRK**, Mustafa, *Peygamber Buyruğu Işığında İnsan Hakları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 296-300; **KÖSE**, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, 3. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018, s. 18, 19.

¹⁵ “Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğütü tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla iştirakendir, hakkıyla bilendir.” El-Bakara 2/256; Örnek bkz: El-Kafirun 109/6, El-Kehf 18/29, El-Hud 11/28, Yunus 10/99.

¹⁶ **TANÖR**, s. 59.

düşünce özgürlüğünün bulunması da bir anlam ifade etmemektedir. Bu iki özgürlük birbirlerini tamamlar bir nitelik arz etmektedirler.

İfade özgürlüğü ile sıkı ilişki içerisinde olan diğer bir özgürlük de din özgürlüğüdür.

B) Din Özgürlüğü

Din ve vicdan hürriyeti, Anayasanın 24. maddesinde koruma altına alınmıştır.¹⁷ Din ve vicdan hürriyeti hakkı hem bireylerin manevi inançlarını hem de manevi inançlarından kaynaklanan bireysel ve toplumsal alana ilişkin ödev ve tasavvurlarını gerçekleştirme iradelerini korur. Bunlardan ilki vicdan hürriyeti iken ikincisi dini ifade özgürlüğüdür.¹⁸ Din özgürlüğü, bir din ve inanca sahip olma, dini inanç ve kanaatlerini açıklama ve yayma, ibadet etme, öğrenme ve ailelerin kendi kanaatlerine göre çocuklarına dini ve ahlaki eğitim sağlama özgürlüklerini kapsamı içerisine alır.¹⁹

Din özgürlüğü, kapsamına da bakıldığında görüldüğü gibi yalnız bireyin iç alemini değil aynı zamanda dış dünyasını da ilgilendiren bir özgürlüktür. Bireyin iç dünyası açısından din özgürlüğünün kısıtlanması söz konusu olmasa da gerek Anayasa'nın 14. maddesi gerekse Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesi gereğince din özgürlüğünün dış dünyaya bakan tarafı kısıtlanabilmektedir.²⁰ Bununla birlikte ifade özgürlüğü de din özgürlüğü lehine kısıtlanabilir.²¹ Aşağıda özellikle ifade özgürlüğü ve din özgürlüğünün birbirleri yerine hangi şartlarda kısıtlanabileceği incelenecektir.

Din özgürlüğü aynı zamanda, içerisinde dini ifade özgürlüğünü de barındırmaktadır.²² Bu ifade şekli ibadet biçiminde veya sözlü bir ifade olabileceği gibi kılık, kıyafetle de olabilir.²³

İslâm hukuku açısından din özgürlüğü modern hukuk sistemlerinden daha gelişmiş gözükmektedir.²⁴ İslâm hukuku din özgürlüğüne çok fazla önem vermekte ve bu niteliğiyle tarih

¹⁷ Anayasa, Madde 24 – “Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. 14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir. Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz. Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır. Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz.”

¹⁸ **KALABALIK**, s. 464; **YILDIZ**, Abdulkadir, Uluslararası Standartlar Açısından Türk Anayasa Mahkemesi'nin Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Kararları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015, s. 5.

¹⁹ **KOYUNCU**, Nuran, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014, s. 22, 23; **KÖSE**, s. 18 vd.

²⁰ Ayrıntı için bkz. **DOĞAN**, İlyas, “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *İnsan Hakları Hukuku*, Astana Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2015, s. 625-627.

²¹ **YILDIZ**, Abdulkadir, “İfade Özgürlüğünün Sınırları Bağlamında Dine Hakaret”, *Adalet ve Medeniyet Dergisi*, sy. 1, s. 64.

²² **KOYUNCU**, s. 23, 24.

²³ **YILDIZ**, *Uluslararası Standartlar...*, s. 5,6; **KÖSE**, s. 20; İbadet özgürlüğünün sınırlanması için örnek bkz. **AYKANAT**, Mehmet / **USLU** Abdüssamet,(2018), “Hukukumuzda İşçinin Namaz İbadeti Hakkı”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, y. 7, c. 7, sy. 19, 2018, s. 471 vd.

²⁴ İslâm Hukukunda din özgürlüğü konusunda üzerinde çeşitli yorumlar bulunduran Tevbe suresi 5. ayetle ilgili ayrıntılı bir inceleme için bkz. **KÜÇÜK**, Şükür, *Nesih Bağlamında Din ve İfade Özgürlüğüyle İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010; Ayrıca İslâm hukukunda inanç ve ifade özgürlüğü ve seküler sistemlerle kıyaslanması noktasında bkz. **TALAL ASAD**, “Freedom of Speech and Religious Limitations”, *Rethinking Secularism*, Edit. Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer, Jonathan Van Antwerpen, Oxford University Press, 2011.

boyunca İslâm toplumları gerek kendi halkları arasındaki gayrimüslim unsurlarca gerekse de başka ülkelerde yaşayan gayrimüslimlerce her zaman takdir edilmiş ve barışçıl bulunmuştur. İslâm hukukunun din özgürlüğüne verdiği önemi belirtmek için ilgili bazı ayetlere yer vermek yeterli olacaktır:

*“Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk sapıklıktan iyice ayrılmıştır. O hâlde, kim tâğûtu tanımayıp Allah’a inanırsa, kopmak bilmeyen sapasağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”*²⁵

İbn Abbas (r.a.) ve Said b. Cübeyr (r.a.) bu ayetin, Yahudilikte kalan ve babaları tarafından müslüman olmaları için zorlanan çocuklar hakkında indiğini ifade etmektedirler.²⁶ Bu durum da bize göstermektedir ki, İslâm yalnızca reşit olanların değil henüz tam ehliyetli olmayan kişilerin dahi düşünce ve din özgürlüğüne büyük ölçüde önem vermektedir.

*“De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.”*²⁷

*“Sizin dininiz size, benim dinim de banadır.”*²⁸

*“Nûh dedi ki: “Ey Kavmim! Söyleyin bakalım; şâyet ben Rabbinden gelen apaçık bir delil üzerinde isem ve O kendi katından bana bir rahmet vermiş de, siz ona karşı kör kalmışsanız, onu istemediğiniz halde, biz sizi ona zorlayacak mıyız”*²⁹

*“Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi elbette topyekün iman ederlerdi. Böyle iken sen mi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayacaksın?”*³⁰

İkrah insanların iradelerini sakatlayan bir durumdur ve İslâm dinine insanların iradeleriyle girmeleri istenmektedir. Bu ayetlerde de, kimsenin müslüman olması için zorlanamayacağı,³¹ kişilerin dinlerini seçerken kendi iradeleriyle hareket etmesi gerektiği ifade edilmektedir.³² Tefsir alimlerinden bir kısmı, ilk bahsedilen ayetin hükmünün ehl-i kitaba mahsus olduğunu ifade etmişler ve İslâm devletlerinde zimmet akdiyle, müslümanlarla birlikte yaşayan zimmilerin, cizyelerini verdikten sonra kendi hallerine bırakılacaklarının, düşünce ve din özgürlüklerine müdahalede bulunulmayacağına anlaşıldığını ifade belirtmişlerdir.³³

Uluslararası metinlere bakıldığında da, çalışmanın mahiyeti dolayısıyla tek tek incelenmeyecek olsa da, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 9. maddesinde din özgürlüğünün düzenlendiği söylenebilir. Düzenlemeye göre:

²⁵ El-Bakara 2/256.

²⁶ **EL-CESSÂS**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l Kur'an*, İ'tisam Yayınları, (Çev: KESKİN, Mehmet), Ankara, 2018, c. 3, s. 179.

²⁷ El-Kehf 18/29.

²⁸ El-Kafirun 109/6.

²⁹ El-Hud, 11/28.

³⁰ Yûnus, 10/99.

³¹ **BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1990, c. 1, s. 267; **ES-SÂBÛNÎ**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefsir*, 7.Baskı, Ensar Neşriyat, (Çev: GÜMÜŞ, Sadreddin, YILMAZ, Nedim), İstanbul, 2018, c. 1, s. 297, c. 3, s. 63, 88.

³² **BİLMEN**, *Kur'anı Kerim'in*, c. 3, s. 1465, 1433.

³³ **EBUSSUÛD** Efendi, Şeyhülislâm, *Ebussuûd Tefsiri*, Boğaziçi Yayınları, (Çev: AKIN, Ali), İstanbul, 2006, c. 2, s. 676; **EL-CESSÂS**, c. 3, s. 179.

“1. Herkes düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, din veya inanç değiştirme özgürlüğü ile tek başına veya topluca, açıkça veya özel tarzda ibadet, öğretim, uygulama ve ayin yapmak suretiyle dinini veya inancını açıklama özgürlüğünü de içerir.

2. Din veya inancını açıklama özgürlüğü ancak kamu güvenliğinin, kamu düzeninin, genel sağlığın veya ahlakın ya da başkalarının hak ve özgürlüklerinin korunması için demokratik bir toplumda zorunlu tedbirlerle ve yasayla sınırlanabilir.”³⁴

C) İfade Özgürlüğü

Düşünce özgürlüğünün bir nevi anlam bulmasına vesile olan ifade özgürlüğü, bu niteliğiyle insanlık için hayati öneme sahip temel bir haktır.³⁵ İfade özgürlüğü ile ilgili açıklamalara geçmeden önce şunu belirtmeliyiz ki, ifade kavramı ile ilgili üzerinde uzlaşmış genel bir tanım bulunmamaktadır. Dolayısıyla ifade hürriyeti kavramı için kesin, belirli sınırlara sahip bir kavram denilemez. Ancak ifade, genel olarak şu şekilde tanımlanabilir: “İfade, özgür birey olarak insanın toplumda kendi aklındaki düşünceleri açıklayabilme imkânıdır.”³⁶ İfade özgürlüğünü ise şu şekilde ifade edilebilir: “İfade özgürlüğü, bir düşünce, inanç, kanaat, tutum veya duygunun barışçıl yoldan açığa vurulmasının veya dış dünyada ifade edilmesinin serbest olmasıdır.”³⁷ Yani ifade özgürlüğü aynı zamanda düşünceyi açıklayabilme özgürlüğüdür.³⁸ Açıklanamayan bir düşüncenin özgürlüğünden bahsetmek çok mümkün olmayacağından dolayı da ifade özgürlüğü düşünce özgürlüğü ile beraber olan bir özgürlük olarak görülmüş³⁹ ve sınırlanması noktasında diğer özgürlüklere nazaran daha çok problemler doğurmuştur.

İslâm hukukunda da belirli sınırlar dahilinde ifade özgürlüğü tanınmıştır.⁴⁰ Özellikle ifade özgürlüğünün, ibadet etme özgürlüğü biçiminde görünüm arz ettiği durumlar, İslâm hukuku bakımından büyük bir önemle koruma altına alınmış ve farklı kutsal mekanlarda da olsa insanların ibadetlerini yapabilmeleri açısından ifade özgürlükleri önemsenmiştir. “Onlar, haksız yere, sırf, “Rabbimiz Allah’tır” demelerinden dolayı yurtlarından çıkarılmış kimselerdir. Eğer Allah’ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah’ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescitler muhakkak yerle bir edilirdi. Şüphesiz ki Allah, kendi dinine yardım edene mutlaka yardım eder. Şüphesiz ki Allah, çok kuvvetlidir, mutlak güç sahibidir.”⁴¹ Bu ayet de bize bu durumu göstermektedir.

İfade özgürlüğü noktasında İslâm hukukunda Müslümanlar bu özgürlüğe sahip oldukları gibi gayrimüslimlerde sahiptirler. Bu konuda Necran heyeti ile Hz. Peygamber’in (s.a.) yapmış oldukları

³⁴ MACİT, İsmet, *Düşünce, İnanç ve İfade Özgürlüğü Kapsamında Mürtedin Yaşama Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2014, s. 79.

³⁵ ŞAHİN, Kemal, *İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları*, XII Levha Yayınevi, İstanbul, 2009, s.1.

³⁶ YUSUFLİ, Shahriyar, *Düşünceyi İfade Özgürlüğü ve Nefret Söylemi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 6. Ayrıca, TDK ifade özgürlüğünü: “*anlatım, deyiş, söyleyiş, bir duyguyu yüz aracılığıyla anlatan belirtilerin, mimiklerin bütünü*” şeklinde tanımlar. http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a93f3c22624b3.81877623

³⁷ KALABALIK, s. 471.

³⁸ DURAN, s. 58, 59.

³⁹ KORKMAZ, Ömer, *Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü ve Sınırları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014, s. 57; ŞAHİN, s. 1.

⁴⁰ GOOLAM, Nazeem, “The Cartoon Controversy: a Note on Freedom of Expression, Hate Speech and Blasphemy”, *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, Vol. 39, No. 2, 2006, s. 341; Ayrıntı için bkz. TOPÇUOĞLU, Ali Aslan, “Kur’an ve Sünnet’e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, sy. 7, 2006, s. 111-122; ARSLANTÜRK, s. 335-338.

⁴¹ El-Hac, 22/40.

dini içerikli bir tartışma ve bu tartışmadaki Hz. İsa (a.s.) hakkında Hıristiyanların görüşlerini beyan etmeleri örnek olarak verilebilir.⁴² Bunun yanında, gayrimüslimlerin kılık kıyafetleri ile, kendi ibadetleriyle veya mâbetlerine gidebilmeleriyle⁴³, hatta kendi vakıflarını kurabilmeleri⁴⁴ ile kendilerini ifade edebildikleri de belirtilebilir.

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 10. maddesi ifade özgürlüğü ile ilgili bir düzenleme barındırmaktadır.⁴⁵ Bu düzenlemeye göre:

1. Herkes ifade özgürlüğü hakkına sahiptir. Bu hak, kamu makamlarının müdahalesi olmaksızın ve ülke sınırları gözetilmeksizin, kanaat özgürlüğünü ve haber ve görüş alma ve de verme özgürlüğünü de kapsar. Bu madde, Devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine tabi tutmalarına engel değildir.

2. Görev ve sorumluluklar da yükleyen bu özgürlüklerin kullanılması, yasayla öngörülen ve demokratik bir toplumda ulusal güvenliğin, toprak bütünlüğünün veya kamu güvenliğinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması, gizli bilgilerin yayılmasının önlenmesi veya yargı erkinin yetki ve tarafsızlığının güvence altına alınması için gerekli olan bazı formaliteler, koşullar, sınırlamalar veya yaptırımlara tabi tutulabilir.

1982 Anayasa'sında ise ifade özgürlüğü 26. maddede düzenleme bulmuştur. Maddenin ilk iki fıkrası şu şekildedir:

“Madde 26 – Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet Resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayımların izin sistemine bağlanmasına engel değildir.

Bu hürriyetlerin kullanılması, millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünün korunması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, Devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması, başkalarının şöhret veya haklarının, özel ve aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir.”

İfade özgürlüğü tanımından çok daha fazlasını ihtiva eden bir özgürlüktür. İfade özgürlüğü başta düşünce özgürlüğü olmak üzere birden fazla özgürlükten meydana gelir. İfade özgürlüğünü açıklarken onu meydana getiren özgürlüklere değinilmek zorundadır. Yukarıda düşünce özgürlüğünden bahsedilmişti, bu bölümde ise, ifade özgürlüğünü oluşturan diğer özgürlüklerden bahsedilecektir.

1) Bilgi Edinme Özgürlüğü

Bireyin ön plana çıktığı günümüz toplumunda önemli haklardan birisi de bilgi edinme hakkıdır. Nitekim, AİHS'nin 10. maddesinin 1. fıkrasında da ifade özgürlüğü hakkının haber veya

⁴² TOPÇUOĞLU, s. 117.

⁴³ KOYUNCU, s. 62.

⁴⁴ AKMAN, Ahmet, *Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi*, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019, s. 61; KOYUNCU, s. 64, 65.

⁴⁵ Ayrıntı için bkz. DOĞAN, s. 629 vd.

fikir almak veya vermek özgürlüğünü de içerdiği belirtilmiştir. Bilgi edinme, bireylerin, idare mercilerinin kararları, işlem veya eylemleri konusunda resmi açıklama beklemeden istedikleri bilgi ve belgelere ulaşabilmeleridir.⁴⁶ Bireylerin istedikleri bilgiye ulaşmak için ilgilendikleri konu hakkındaki görüşleri inceleyip, aralarından istedikleri şekilde tercihte bulunabilme hakkına sahip olmak ve o konu hakkındaki çeşitli görüşlere, fikirlere ulaşabilmek hakkını, bilgi edinme özgürlüğü sağlamaktadır.⁴⁷ Bilgi edinme hakkı aynı zamanda kişilerin haber alma özgürlüklerini de kapsar. Bu bağlamda bireylerin etraflarında olup bitenlerden haberdar olma hakları da bilgi edinme özgürlüğü ile sağlanmış olur. Dolayısıyla bilgi edinme özgürlüğü, ifade özgürlüğünün varlığından bahsedebilmek için olmazsa olmaz (conditio sine qua non) ve birbirini tamamlayıcı bir nitelik arz etmektedir.⁴⁸

AİHM bilgiye erişim hakkını, esas olarak devletin, birileri tarafından ulaşılmak istenen bilginin başka birileri tarafından erişiminin engellenmesini yasaklaması olarak yorumlamaktadır. Nitekim Guerra ve Diğerleri – İtalya davasında fabrikanın çevreye vermiş olduğu zararlar ile alınmış olan önlemlerle ilgili olarak bilgiye erişme sorunu nedeniyle çıkan uyuşmazlığı mahkeme 10. madde çerçevesinde değil, 8. madde çerçevesinde ele almış ve bu özgürlüğün devlete bilgiyi toplama ve yayma konusunda bir pozitif yükümlülük yüklediğini belirtmiştir.⁴⁹

2) Kanaat Özgürlüğü

AİHS'nin 10. maddesinin 1. fıkrasında kanaat özgürlüğü de belirtilmiştir. Kanaat özgürlüğü, bireylerin kanaatlerinin özgür bir biçimde oluşmasını ve bu kanaatleri nedeniyle sorumlu tutulmalarını, baskılanmalarını ihtiva eder. Bu bakımdan kanaat özgürlüğünden bahsedilmeyen bir ortamda düşünce özgürlüğünün de kâmil manada oluştuğu ifade edilemez.⁵⁰ Dolayısıyla bu özgürlük, bireylerin tercihlerini belirten bir özgürlüktür ve bu bağlamda tüm kanaat ve inanışlar bir din şeklinde telakki edilebilir.⁵¹ Kanaat özgürlüğü için, kullanıldığı alana bakılmaksızın, kişilerin istedikleri görüşleri seçebilmesi, benimseyebilmesidir denilebilir. Bu durumda tercih edilen, benimsenen görüşün dinle ilgili bir görüş olması durumunda vicdan özgürlüğü veya din özgürlüğü bahis konusu olacaktır.

3) Düşüncüyü Açıklama ve Yayma Özgürlüğü:

Düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü ifade özgürlüğünün gerçekleşmesinin son merhalesidir. Düşünce özgürlüğünün dışı bakan yanını düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğü oluşturur. Düşüncüyü açıklama özgürlüğü olmadan düşünce özgürlüğünden bahsetmenin de bir anlamı yoktur. Düşüncüyü açıklama özgürlüğü düşüncenin, insanın kendi egemenlik alanından başkalarının egemenlik alanlarına ulaşabilmesini sağlamaktadır. Açıklanamayan bir düşüncenin sadece iç dünyada düşünülmesi bunun dışı yansıtılamaması düşünce özgürlüğünün de olduğunun söylenmesine engel teşkil eder.⁵²

⁴⁶ **KALABALIK**, s. 473.

⁴⁷ **GÖKTEPE**, Hüseyin, *Dini Değerleri Aşağılama Suçu – İfade Özgürlüğü Geriliminde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kriterleri* (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara, 2015. s. 10,11.

⁴⁸ **TANJU**, Erhan, *AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü*, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017, s. 187.

⁴⁹ **DOĞRU / NALBANT**, s.184.

⁵⁰ **TANJU**, s. 183; **GÜL, ÇAKAN**, s. 370.

⁵¹ **YILDIZ**, *Uluslararası Standartlar...*, s. 8.

⁵² **YUSUFLİ**, s. 12,13.

Düşünceyi açıklama faaliyeti ise sadece sözle gerçekleşmez. Dar anlamda fikir beyanıyla, şiir okumakla gerçekleşebileceği gibi geniş anlamda davranışlarla, tutumlarla da düşünceyi açıklama faaliyeti gerçekleştirilebilir. Düşünceyi açıklama özgürlüğü tüm bu faaliyetleri içine alır. Düşünceyi açıklama faaliyetleri farklı fiillerle gerçekleştirilebileceği gibi bireysel veya toplu olarak da gerçekleştirilebilir. Örneğin, derneklerdeki veya sendikalardaki örgütlü bir şekilde gerçekleştirilen faaliyetler bu kapsamda sayılabilirler.⁵³

II- İFADE ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SINIRLANDIRILMASI

A) Genel Olarak İnsan Haklarının Sınırlandırılmasının Koşulları

İnsan hakları hukukunda temel kural insan haklarının korunması ilkesi⁵⁴ olsa da insanlar toplum halinde yaşadıklarından dolayı başkalarının da haklarını kullanabilmesi için bireylerin haklarının belirli sınırları olması gerekmektedir. Bu sınırlarda genellikle, bir başka insanın haklarını korumak için getirilmiş sınırlar olmaktadır. Dolayısıyla insan haklarının sınırlanması, çoğunlukla temel kural olarak belirttiğimiz insan haklarının korunması ilkesiyle çelişmeyen bilakis bu ilke gereğince bazı durumlarda, bazı insan haklarını sınırlayarak, diğer bazı insan haklarını korumayı amaçlayan bir mekanizmadır.

Bir insan hakkının sınırlandırılmasının birtakım ilkeler çerçevesinde bazı şartları vardır. İnsan haklarının sınırlanması için, sınırlama gerekli, yasal, bir sebebe (milli güvenlik, kamu güvenliği, kamu düzeni, kamu ahlakı, kamu sağlığının korunması, başkalarının hak ve hürriyetlerinin korunması, suç işlenmesinin önlenmesi, genel refahın sağlanması gibi) bağlı, anayasanın sözüne ve ruhuna uygun, ölçülü (orantılı), demokratik toplum gereklerine uygun, hakkın özüne dokunmayan bir sınırlama olmalıdır.⁵⁵

İfade özgürlüğünün sınırlanmasından bahsetmeden önce belirtmelidir ki, hak ve hürriyetlerin, uluslararası anlaşmalar, anayasalar gibi insan hakları kaynaklarında belirtilmiş olmasa da, o özgürlüğün niteliği gereği doğal sınırları bulunmaktadır ve bu sınırların dışında kalan kısım hukuk tarafından koruma dışı bırakılmıştır.⁵⁶ Bu sınırları eşyanın doğasında var olan sınırlar olarak ifade edebiliriz. Bu noktadan hareketle bir düşünce açıklamasıyla doğrudan veya dolaylı olarak illiyet bağı içerisinde ihlal edilebilecek insan hakları ifade özgürlüğünün bir sınırını oluşturacaktır.⁵⁷ Dolayısıyla ifade özgürlüğünün sınırlanmasından bahsedilirken hem kanuni sınırlama hem de hakkın doğal sınırları göz önünde bulundurulmalıdır.

B) İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması

İfade özgürlüğünün güvence altına alınırken, bu hak kullanılarak zarar verilebilecek olan diğer temel hakların da güvence altına alınması gerekmektedir. Bu durumun ise tam anlamıyla dengeli ve adaletli biçimde gerçekleşmesi çok zordur.⁵⁸ İfade özgürlüğünün diğer temel haklarda göz önünde

⁵³ **KILAVUZ**, Mehmet Ferda, *1982 Anayasasında İfade Özgürlüğü ve Sınırlanması* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2014, s. 11,12.

⁵⁴ **KALABALIK**, s. 157.

⁵⁵ Ayrıntı için bkz. **KALABALIK**, s. 160 vd.; Anayasa'da düzenlenen ilkeler için bkz. **ATAR**, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, 7. Baskı, Konya, 2012, s. 120 vd; **TANJU**, s. 191 vd; **DEĞER**, Ozan, "AİHS'nin 10. Maddesi Çerçevesinde Şiddet Unsuru İçeren İfade: Güneydoğu Davalarından Örnekler", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, c. 62, sy. 1, 2007, s. 45; **GÜL / ÇAKAN**, s. 372, 373; **DURAN**, s. 52.

⁵⁶ **KALABALIK**, s. 158.

⁵⁷ **KORKMAZ**, 94.

⁵⁸ **GOOLAM**, s. 340; **BAKIRCIOĞLU**, Önder, "Freedom of Expression and Hate Speech", *Tulsa Journal of Comparative-International Law*, Vol.16, 2008, s.2.

bulundurularak sınırlanmasıyla ilgili iki farklı yaklaşım mevcuttur. Bunlardan ilkinde ifade özgürlüğünün içeriği hiçbir şekilde sınırlanamazken, ikinci yaklaşıma göre ifade özgürlüğü meşru amaçlarla ve orantılı olarak sınırlanabilir. Bu yaklaşıma göre birtakım ifadeler ifade özgürlüğünün doğal sınırlarının kapsamı dışında kalır ve hakkın kötüye kullanılmasını oluşturur.⁵⁹

Yukarıda da bahsedildiği üzere düşünce özgürlüğünün son merhalesi mahiyetinde olan ifade özgürlüğü en önemli insan haklarından biridir. Avrupa Adalet Divanı bu önemli insan hakkı için, herkesin görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahip olması gerektiğini, bu durumun demokratik bir toplumun zorunlu dayanaklarından biri olduğunu belirtir ve kişilerin ilerlemesinin ve gelişmesinin en önemli koşullarından birinin ifade özgürlüğü olduğunu söyler. Buna ek olarak farklı fikirlerin çatışmasının bireylerin kendilerine özgü kanaatlerinin oluşmasına olanak sağlayacağı gerekçesiyle düşüncelerin serbestçe ifade edilmesi için onların mutlak doğru olması koşulunun aranmayacağını ifade eder.⁶⁰

Avrupa Divanı'nda ifade özgürlüğü bu şekilde belirtilmiş olsa da ne uluslararası hukuk ne de ulusal hukuk ifade özgürlüğünü sınırsız bir hak olarak tanımamıştır. Yukarıda bahsedilen, insan haklarının sınırlanması için gerekli olan ilkeler başta olmak üzere bazı şartlar altında ifade özgürlüğüne bir takım sınırlamalar getirilebilir. Ancak her ne kadar sınırlamalar getirilebilirse de unutulmamalıdır ki, özgürlükler asıl, sınırlamalar istisnadır.

İfade özgürlüğünün sınırlanması açısından Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin ölçütleri şu şekilde sıralanabilir:⁶¹

- Kanunla yapılmış olması
- Meşru ve haklı bir amaca dayanması
- Demokratik bir toplumda gerekli ve orantılı olması
- Özel hayatın korunması
- Şiddete çağrı niteliği taşıyamaması
- Özel bellek yasalarına uyulması.

Sınırlama için belirtilen bu ilkeler yasama organlarını kayıt altına alan ilkelere dir.

Bu sınırlandırmalar tüm temel haklar için geçerli kabul edilmekle birlikte, özellikle özel bellek yasalarına uyulması şartı ele aldığımız konu açısından daha fazla önem ihtiva etmektedir. Özel bellek yasalarına uyulması şartı, ırkçı söylemlerin ifade özgürlüğü kapsamında ele alınmamasını ifade etmekte ve bu yönüyle ifade özgürlüğünün sınırlanmasında genel olarak aranan açık ve yakın tehlike şartının aranması yerine daha soyut ve ilkesel bir denetim yapılmasını ifade etmektedir.⁶² Bu bağlamda, ırkçı söylemler gibi büyük bir kitleyi hedef almakta olan ve benzer tahribatlara neden olan dine hakaret noktasında da, her zaman yakın ve açık bir tehlike şartının aranmaması bunun yerine daha soyut ve ilkesel bir denetim yapılması değerlendirilebilir.

⁵⁹ GÖKTEPE, 2015, s. 21; LARKİN, Felix M., "Free Speech and "Charlie Hebdo"", *An Irish Quarterly Review*, Vol. 105, No. 418, 2016, s. 196.

⁶⁰ BECERİK, Arzu, *İfade Özgürlüğünün Sınırları ve Yargının Tarafsızlığı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 4.

⁶¹ Ayrıntı için bkz. BECERİK, s. 11 vd; DOĞRU / NALBANT, s. 226 vd.

⁶² BECERİK, s. 16, 17.

III- NEFRET SÖYLEMİ TANIMI VE DİNE HAKARET KAVRAMI

Dine hakaret kavramı açıklanmadan önce bir üst başlık olarak görülen nefret söylemi kavramı incelenecektir.

A) Nefret Söylemi

İnsan haklarının sınırlandırılması ile ilgili açıklamalara yukarıda yer verilmişti. İnsan haklarının ve özelinde ifade özgürlüğünün sınırlandırılması savunan görüşe göre, ifade özgürlüğünü koruma altına alan devletten, sınırlandırılması gereken ifadeler olduğu vakitte bunları sınırlaması beklenir. Bu noktada sınırlandırılması gereken ifadelerden ilk olarak karşımıza nefret söylemi çıkmaktadır.⁶³ Nefret söylemi salt bir hakaret değil, belirli bir gurubun medeni ve siyasal özgürlüklerini de hedef alan bir ifadedir.⁶⁴

İnsan haklarının, doğası gereği belirli koruma alanı olduğu düşünüldüğünde, bu koruma alanının kapsamı dışında kalan kısmın insan hakkı çevresinde korunmaması gerekmektedir. Nefret söylemi, ifade özgürlüğünün tabiatı gereği koruma alanı altında barındırdığı konu kapsamı dışında kalmaktadır. Dolayısıyla nefret söyleminin ifade özgürlüğü adı altında korunmasından ziyade bu kapsama alınmayıp sınırlandırılması daha elzem olmalıdır.

Nefret söylemi, yöneltildiği kişilere psikolojik bir zarar veren ve şiddet eylemlerini teşvik edebilecek özellikte, iyiniyetli olmayan bir söylemdir. Nefret söylemi çok geniş bir tabir olmakla birlikte genel olarak incitici, saldırgan ve yaralayıcı kelimeler ve semboller vasıtasıyla icra edilir. Bu kelime ve semboller özellikle cinsiyete, dini mensubiyete veya cinsel tercihe yönelik olabilir. Yani nefret söylemi aslında belirli özellikleriyle tanınan gruplara karşı önyargı ve nefret kaynaklı bir söylemdir.⁶⁵ Devlet ise farklı belirleyici özelliklere sahip olan grupların bu niteliklerine saygı duyulmasını sağlamakla yükümlüdür. Bunu sağlarken ise gerektiği durumlarda bir takım temel hakları sınırlandırması da gerekebilir.⁶⁶

Uluslararası sözleşmeler açısından bakacak olursak, Kişisel ve Siyasal Haklar Uluslararası Sözleşmesinin 20. maddesi⁶⁷ ulusal, ırksal ya da dinsel nefretin ayrımcılık, düşmanlık ya da şiddete kışkırtma şeklini alacak şekilde korunmaması gerektiğini savunmuş ve bu nitelikteki bir ifadenin savunulmasının zorunlu olarak sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir.⁶⁸

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi ise nefret söylemi ile ilgili bir tanımlamada bulunmamış Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesinin tanımını aktarma yoluyla kullanmıştır. Avrupa Konseyi

⁶³ GÖKTEPE, 2015, s. 21.

⁶⁴ GÜL / ÇAKAN, s. 376; YARDIM, Müşerref / DALKILIÇ, Muhammed Mücahid, “Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobyaya: L’Express Dergisi Örneği”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, c. 1, sy. 1, 2018, s. 91.

⁶⁵ KAYA, Yusuf Enes, “İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu”, *İÜHFMC* LXXIV, s. 2, 2016, s. 553.; THOMPSON, Simon, “Freedom of Expression and Hatred of Religion”, *Ethnicities*, Vol. 12, No. 2, 2012, s. 219; GÜL / ÇAKAN, s. 376; ÇELİK, Elif, “Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, c. 4, sy. 2, 2009, s. 206; YARDIM / DALKILIÇ, s. 92.

⁶⁶ KARAN, Ulaş, “Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk”, *Nefret Söylemi ve Nefret Suçları*, (Edit. İNCEOĞLU, Yasemin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 83.

⁶⁷ Madde 20- “Savaş propagandası ve düşmanlığı savunma yasağı

1. Her türlü savaş propagandası hukuk tarafından yasaklanır.

2. Ayrımcılığa, kin ve nefrete veya şiddete tahrik eden her hangi bir ulusal, ırksal veya dinsel düşmanlığın savunulması hukuk tarafından yasaklanır.”

⁶⁸ KILAVUZ, s. 27.

Bakanlar Komitesi nefret söylemini şu şekilde tanımlar; “Nefret söylemi, ırkçı nefret⁶⁹, yabancı düşmanlığı, anti-semitizm ve hoşgörüsüzlüğe dayalı diğer nefret biçimlerini yayan, teşvik eden ya da haklı gösteren her türlü ifade biçimidir.⁷⁰ Hoşgörüsüzlüğe dayalı nefret, saldırgan milliyetçilik, etnik merkezîyetçilik, ayrımcılık ve azınlıklara, göçmenlere ve göçmen kökenlilere karşı düşmanlık yoluyla ifade edilen hoşgörüsüzlüğü içermektedir”. Bu çerçevede nefret içerikli açıklamalar cinsiyetler arası, dinler arası nefret ve hoşgörüsüzlüğün savunulduğu alanları da kapsamaktadır.⁷¹ Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi’nin bu şekilde tanımladığı nefret söylemini, Birleşmiş Milletler Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Komitesi’de hemen hemen aynı şekilde ifade etmiş ve bir ırkın üstünlüğüne veya nefrete dayalı söylemlere dayanan ifadelerin daha az korunacağını belirtmiştir.⁷²

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere nefret söyleminin genel geçer bir tanımı bulunmamaktadır. Bu durumun temel nedeni ise ifade özgürlüğünün, kişisel, siyasal, sanatsal, bilimsel, eleştirisel ve bu alanlar gibi daha başka geniş alanları kapsamına almasının sonucudur.⁷³

B) Dine Hakaret

Dine hakaret kavramını değerlendirirken öncelikle tarifini yukarıda yapmış olduğumuz düşünce özgürlüğü ve din özgürlüğünü göz önüne almamız gerekmektedir. Hem düşünce özgürlüğü hem de din özgürlüğü bireyin iç dünyasına yönelik bir koruma alanı buldururken aynı zamanda dış dünyaya yönelik bir koruma alanı buldurmaktadır. Her iki özgürlük de bireyin, iç dünyası açısından, özgür ve değiştirilebilir din veya düşünce tercihlerine sahip olduğunu göstermektedir. Bu özgürlüklerin dış dünyaya yönelik boyutu ise bireyin düşünce ve dini tercihini açıklayabilmesini sağlar.⁷⁴ Din özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü aynı alanda koruma sağlıyormuş gibi görünse de çeliştikleri noktalar da vardır ve bu noktaların başında dine hakaret gelmektedir.

Dine hakaret kavramının, nefret söyleminde de görüldüğü gibi net bir tanımını yapmak mümkün değildir. Çünkü, hem kutsal olarak görülen şey toplumdaki topluma ve çağdan çağa değişmekte hem de hakaret kapsamına giren tüm ifadeleri bir liste halinde sunmak imkan dahilinde gözükmemektedir.⁷⁵ Hukuk bu konuda net bir tanım yapmaktansa belli başlı göstergeleri ve genel geçer sosyal adetleri nirengi noktası yaparak belirlemede bulunur. Bu göstergelere rağmen bazı ifadelerin hakaret olup olmayacağı durum ve şartlara göre değişebilir. Bu noktada İbn Teymiyye, “bir söz belirli bazı durumlarda sövü demeye gelirken diğer bazılarında gelmeyebilir ve şartlara bakılmaksızın, ne dilin ne de hukukun kesin prensipler getirmesi beklenilmemeli” der.⁷⁶ Dine hakaret kavramının kapsamının belirlenmesi de bu doğrultuda problem teşkil eder.

Dünyada genel olarak dine hakareti ifade etmek için “*blasphemy*” sözcüğü kullanılmıştır. Bu sözcüğün temelinde yer alan iki kelimedenden biri olan “*blapto*” Grekçe zarar vermek, incitmek

⁶⁹ Irkçı söylem için UNESCO’nun benimsediği bir tanım: ırkçılık, “*ayrımcı gruplar-arası ilişkilerin biyolojik temellerle doğrulanabileceği yanıltmacasına dayanan anti-sosyal inanış ve davranışlardır.*” ; KÜZECİ, Elif, “AİHS’in 10. maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, s. 71, 2007, s. 178, 179.

⁷⁰ KÜZECİ, s. 178.

⁷¹ GÖKTEPE, 2015, s. 22; GÜL / ÇAKAN, s. 375, 376; ÇELİK, s. 210.

⁷² KARAN, s. 91-93; ÇELİK, s. 219.

⁷³ YUSUFLI, s. 33.

⁷⁴ GÖKTEPE, 2016, 179.

⁷⁵ KAYA, s. 550.

⁷⁶ KEMALİ, Muhammed Haşim, *İslâm’da İfade Hürriyeti*, İnsan Yayınları, (ŞEVKİYAR, Muhammed), İstanbul, 2000, s. 176.

anlamında kullanılırken, “pheme” konuşma anlamına gelmektedir.⁷⁷ Bu iki kelimenin birleşimiyle oluşan, *blasphème* kelimesi yaralayıcı söz, kafir söz manasına gelmektedir ve dine karşı bir ağır hakaret ve aşağılama anlamında kullanılmaktadır.⁷⁸

Dine hakaret kavramı bireylerin iç dünyasındaki vicdani ve dini kanaatlerini korumaya çalışan bir kavram niteliğinde ortaya çıkmıştır. Bu kavram, ilk ortaya çıkışında bir din öğretisinin veya dini dogmaların tamamen dokunulmazlığını ve sorgulanamazlığını ifade eder şekilde anlaşılmıştır.⁷⁹ Ancak zamanla bu kavramın anlaşılmasında farklılıklar meydana gelmiş ve kavramın içeriğinin anlaşılması bütünsel bir koruma yerine daha özel nitelikte bir korumaya doğru evrilmiştir.

IV- İFADE ÖZGÜRLÜĞÜ BAKIMINDAN DİNE HAKARET

A- Dine Hakaret Noktasında İfade Özgürlüğü Sınırlanırken Dayanılan Nedenler

Nefret söylemi için belirtilmiş olan, ifade özgürlüğünün tabiatı gereği olan sınırlarının dışında kalır, ifadesi dine hakaret kavramı içinde geçerlidir. Nitekim dine hakareti nefret söyleminin bir alt başlığı olarak alabiliriz ve dine hakaret genellikle halkta bir nefret ve kin de oluşturur. Nitekim AİHM dinsel duygulara saldırı niteliğindeki fiilleri, başkalarının şöhret ve haklarının korunması sebebinin yanı sıra “dinsel kini içeren nefret söyleminin” bir parçası olarak nefret söylemi kapsamında ele almıştır.⁸⁰ Dolayısıyla tıpkı nefret söylemi gibi dine hakaret de ifade özgürlüğünün koruma kapsamında değerlendirilmemelidir. Dine hakaretin bulunduğu yerlerde ifade özgürlüğü sınırlandırılmalıdır. Hatta bu sınırlandırma, sınırlandırmanın olduğu durumlarda aynı zamanda dine hakaretin bir nefret söylemini barındırması nedeniyle de ayrıca suç olarak da tanımlanabilir.⁸¹

Dine hakaret (blasphemy) aslında bir ifadedir. Ancak bu ifade yukarıda da belirtildiği gibi ifade özgürlüğünün doğal sınırlarının kapsamı dışındadır. Dine hakareti ifade özgürlüğünün kapsamı dışında tutmamız ifade özgürlüğünün sınırlarını daralttığımız anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla dine hakaret nedeniyle din özgürlüğü kapsamında getirilecek bir sınırlandırma ifade özgürlüğünün aleyhine olacaktır ve bu nedenle tartışma konusu olmaktadır.⁸²

Dine hakaret nedeniyle ifade özgürlüğünü sınırlarken dayanılacak gerekçenin tespiti de bir karışıklık arz eder. Her ne kadar dine hakaret nedeniyle gelecek olan sınırlamanın, din özgürlüğünün lehine ifade özgürlüğünün aleyhine olduğu ifade edilse de din özgürlüğü tabiri çok soyut ve genel kalabilmektedir. AİHM dine hakaretin mevzu olduğu davalarda dini hislere hakaret edilmemesi gibi bir hakka dayanmıştır ve bu durum aslında AİHM’in başkalarının şöhret ve haklarının korunması sebebine dayandığını göstermektedir.⁸³ AİHM başkalarının şöhret ve haklarının korunması kapsamı içerisinde dini duyguların rencide edilmesi ve dini ayrımcılıkla ilgili uyuşmazlıklar hususunda belirli ilkeler belirlemiştir. Bu ilkelere göre, bu kapsamda bir ifade şok edici ya da saldırgan bir nitelik arz etse de belirli durumlarda kısıtlanmamalıdır. Bu durumlar için, ifadenin saldırganlık içermemesi, nefret ve şiddete tahrik etmemesi hallerinde, bu ifadelerin kısıtlanmaması gerektiği ifade edilmektedir. Ancak bu ifadelerin değerlendirilirken, zamandan zamana ve mekandan mekana

⁷⁷ GOOLAM, s. 343.

⁷⁸ DİNÇER, s. 2; YILDIZ, *Uluslararası Standartlar...*, s. 143.

⁷⁹ DİNÇER, s. 2.

⁸⁰ DOĞRU / NALBANT, s. 192.

⁸¹ Dine hakaretin halkı kin ve nefrete sürükleme suçunu oluşturduğuna dair bkz. YAŞAR, Mehmet Fatih, <http://www.hukukihaber.net/dine-hakaret-iceren-karikaturler-ifade-ozgurlugu-kapsaminda-degerlendirilebilir-mi-makale,3749.html>.

⁸² YILDIZ, *Uluslararası Standartlar...*, s. 142, 143.

⁸³ TANJU, s. 304; Bkz. YILDIZ, *Uluslararası Standartlar...*, s. 143 vd.

farklılıklar olacağı ve saygısız ve nedensiz olarak diğer kişileri kırıncı hareketlerden sakınılması gerektiği ifade edilmiştir.⁸⁴ Örneğin, AİHM bu ilkeler doğrultusunda değerlendirdiği bir kararda, “İslâmiyet Gerçeği” adlı beş ciltlik bir kitabın yayımlanmasının ardından, yazar “dinlerden birini tahkir etmek amacıyla yayın yapmak” suçundan ötürü 12 ay hapis ve para cezasına çarptırılmış, ardından mahkeme hapis cezasını ağır para cezasına çevirmiştir. AİHM ise bu durumu, belirttiğimiz ilkeler doğrultusunda, kitaptaki dava konusu sözlerin inanların kişiliğini doğrudan hedef alan aşağılayıcı bir nitelikte olmadığını ve kutsal sembollere hakarete varan bir saldırının da bulunmadığını ifade ederek, sözleşmenin 10. maddesine aykırı bulmuştur.⁸⁵

Görüldüğü üzere dine hakaret ile ilgili durumları AİHM başkalarının şöhret ve haklarının korunması sebebine dayanarak incelemektedir ve dini hislere hakaret edilmemesi hakkı gibi bir hak tanınmış değildir. Dolayısıyla sınırlama yapılırken dayanılacak olan nokta burası olamaz ama kamu düzeni olabilir. Gerçekten de dine hakaret kamu düzeninde bir bozulmayı meydana getirebilecektir ve bu nedenle de kamu düzeninin korunması için ifade özgürlüğü aleyhine bir sınırlamaya gidilebilir. Nitekim Fransa’da Charlie Hebdo dergisinin Hz. Muhammed’e (s.a.) isnat ederek çıkarmış olduğu karikatür ifade özgürlüğüne bir sınır getirilmediği takdirde kamu düzeninin ne ölçüde bozulabildiğini tüm dünyaya göstermiştir. Charlie Hebdo adlı derginin yayımlarıyla ilgili olarak Müslüman dernekler tarafından halk arasında kin ve nefreti körüklediği ve kışkırttığı, Fransa İslâm Konseyi ve Paris Camisi tarafından ise Hz. Muhammed’e (s.a.) hakaret ettiği gerekçesiyle 2006 ve 2007 yıllarında davalar açılmış ancak bu davalar neticesinde derginin faaliyetleri ifade özgürlüğüne uygun bulunmuştur.⁸⁶ 2015’e gelindiğinde ise derginin hakaret barındıran ve Hz. Muhammed’e (s.a.) isnat ederek çıkarmış olduğu karikatür neticesinde bir saldırı meydana gelmiş ve kamu düzeni ciddi anlamda bozulmuştur. Charlie Hebdo olayının üzerine bu bağlamda bir değerlendirme yapılacak olursa görülür ki; Fransa’da yaşayan yaklaşık beş milyon Müslüman nüfus vardır, aynı dergi tarafından çizilen karikatürlere daha önceden de oluşmuş olan tepkiler mevcuttur, İslâm hukukunda bir aşağılama bulunmasa dahi Hz. Muhammed’e (s.a.) ait tasvirlerin yapılması yasak olarak belirtilmiştir ki burada rencide edici bir üslup da mevcuttur. Tüm bu bileşenler dahilinde bakıldığında görülmektedir ki icra edilen fiil din özgürlüğünün yanında açık bir şekilde kamu düzenini de ihlal etmektedir.⁸⁷

Kamu düzeni gerekçesiyle gidilecek bir sınırlamada ise şu noktalara dikkat edilmelidir ki, kamunun genelinin mensup olduğu bir dine hakaret kamu düzenini bozarken, azınlığın mensup olduğu bir dine hakaret kamu düzeninde bir bozulmaya sebebiyet vermeyebilir. Bu gibi durumlarda dine hakaret yine ifade özgürlüğünün kapsamına alınmayacaktır. Bu hallerde dine hakaret nedeniyle ifade özgürlüğüne getirilecek sınırlama için hem din özgürlüğü hem kamu düzeni hem de ifade özgürlüğünün doğal sınırları göz önünde bulundurulacaktır.⁸⁸ Ayrıca tüm bu belirlemeleri yapmakla beraber unutulmamalıdır ki, devlet örgütlenmesi ve işlevi genellikle çoğunluğun temel değerlerini koruyacak şekilde vuku bulur.⁸⁹ Dolayısıyla kamu düzeninin korunması da salt bir neden olarak ele

⁸⁴ TANJU, s. 305.

⁸⁵ <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22tabview%22%3A%5B%5D%22%2C%5B%22document%22%3A%5B%22itemid%22%3A%5B%22001-75276%22%5D%7D> (erişim tarihi: 19. 03. 2019); TANJU, s. 308, 309.

⁸⁶ YARDIM / DALKILIÇ, s. 98.

⁸⁷ TRENCH, Brian, “Charlie Hebdo”, Islamophobia and Freedoms of the Press”, *An Irish Quarterly Review*, Vol. 105, No. 418, 2016, s. 184; LARKIN, s. 193; YARDIM / DALKILIÇ, s. 98; ERENAY, Şehbal, *Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Charlie Hebdo Karikatürleri ve Fikir Özgürlüğü*, s. 3. <http://www.elmadaghukuk.com/tr/makeleler/31/avrupa-birligi-hukuku-ercevesinde-charlie-hebdo-karikaturleri-ve-fikir-ozgurlugu.html>.

⁸⁸ KAYA, s. 557 vd.

⁸⁹ TANJU, s. 179.

alınmamalı ve bu şekilde ifade özgürlüğü çoğunluğun isteğine göre sınırlandırılmamalıdır. Sınırlandırma yapılırken belirtmiş olduğumuz diğer nedenler de göz önüne alınmalı ve bu şekilde adil bir düzenleme oluşturulmalıdır.

Dine hakaret kamu düzeni bağlamında sınırlandırılabilir. Ancak burada aynı zamanda hakkın kötüye kullanılması durumu da karşımıza çıkar. Hakkın kötüye kullanılması hukuk düzeni tarafından korunmaz. İfade özgürlüğü bağlamında içinde nefret söylemi bulunduran ifadeler hakkın kötüye kullanılması kapsamında değerlendirilmelidir. Bu bağlamda ilgi çekici bir örnek olarak Hollanda’da yaşanan bir vaka verilebilir: AİHM’in Hollanda Halk Birliği Partisince hazırlanan bir bildiriye Hollanda’nın sadece beyazlardan oluştuğu ve Surinamlılar, Türkler ve diğer misafir işçilerin iktidara gelir gelmez Hollanda’dan ayrılması gerektiğini savunan parti amacı açıkça ifade edilmekteydi. Bu bildiriye parti başkanının muhafaza etmesi nedeniyle kendisine hapis cezası verilmişti. Bu hapis cezasının şikayet konusu yapıldığı başvuruda, Komisyon yerel mahkemenin dayanmış olduğu ırkçılık ve nefret söylemini dikkate almış ve başvurunun kabul edilemez olduğuna karar vermiştir.⁹⁰

B- İslâm Hukuku ve Hukuk Sistemlerinde Tarih Boyunca Dine Hakaretin İfade Özgürlüğü Karşısındaki Durumu

Dine hakaret kavramının ifade özgürlüğü karşısındaki durumuna geçmiş dönemlerden itibaren bakılırsa özellikle dinin toplum hayatına egemen olduğu dönemlerde bu fiilin çok ağır biçimde cezalandırıldığı görülebilir. Bu fiil hem dini açıdan bir günah hem de kamu düzenine karşı bir suç olarak görülmüştür. Hıristiyanlık tarihinde, İngiltere’de “common law”a göre bir suç olarak düzenlenen dine hakaret 17.yüzyıla kadar kanonik hukukuna göre kilise mahkemeleri tarafından yargılanıyordu. İskoçya’da da dine hakaret 18. yüzyıla kadar ölümle cezalandırılıyordu.⁹¹ Ancak 16 ve 17. yüzyılla birlikte dinsel otoritenin kral üzerinde siyasi otorite ile birleşmesiyle beraber kralın dini baskıdan kurtulması dine hakaretinde yer yer müeyyidesinin değişmesi ve yavaş yavaş hafiflemesini de sağlamıştır.⁹²

İslâm hukuku bakımından dine hakaret “blasphemy” kelimesinin tam karşılığını oluşturmamaktadır. İslâm hukukunda dine hakaret için küfür, ridde, zındıklık, sebb gibi kelimeler kullanılmıştır. Din özgürlüğüne had safhada önem veren İslâm hukuku dine hakareti de ifade özgürlüğü kapsamına almamış ve cezalandırmıştır. *Encyclopedia of Religion and Ethics*’e göre İslâm’da mukaddesata sövme, Allah’ı, isimlerini, sıfatlarını, kanunlarını, emir ve yasaklarını içine alan çok geniş bir ifadedir. Hz. Muhammed’le (s.a.) veya Allah’ın diğer peygamberleriyle alay etmekte mukaddesata hakaret sayılır.⁹³ Peygamber Efendimiz’in (s.a.) eşlerine hakaret ve sahabeye hakaret de yine dine hakaret kapsamında ele alınır. Ancak bu kişilerden Hz. Aişe (r.a.) haricindekilere

⁹⁰ DOĞAN, s. 710.

⁹¹ GÖKTEPE, 2016, s. 180.

⁹² Örneğin: “Fransa’da 30 temmuz 1666 tarihinde kralın yayınladığı bildirge dine hakaretin önce para cezasıyla, birden çok kez tekrarlanması halinde katlanarak artan para cezasıyla, 5. kez işlenmesi halinde zincire vurularak, 6. ve 7. seferde ise bir direğe bağlanarak herkesin önünde dağlanmış demirle önce alt sonra üst dudakın kesilmesi ve nihayet suçun tekrar işlenmesi halinde dilin koparılması ile cezalandırılmasını buyuruyordu.” DİNÇER, s. 3.

⁹³ ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslam Fıkhi Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, İstanbul, 1994, c. 7, s. 462, 463; AVCI, Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018, s. 518, 519; ORHAN, Fatih, *İslâm Ceza Hukukunda İrtidad ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2014, s. 19, 20; KEMÂLÎ, s. 210; GOOLAN, s. 343, 349 vd.

hakaret olduğu takdirde uygulanacak müeyyideler daha muhtelifdir.⁹⁴ İslâm'da temel mukaddeslere sövme suçu Allah'a ve Resulü'ne (s.a.) hakaret etme ve emirlerini aşağılayıcı bir şekilde inkar etmektir. İslâm'da ifade özgürlüğünün dine hakaret noktasında nasıl sınırlandırıldığını ifade ederken irtidad, zendeka ve küfür kavramları arasında net bir belirleme yapılamamıştır. İslâm'da dine hakaretin kapsamının anlaşılabilmesi için bu kavramların kapsamının bilinmesi gerekmektedir.

1) İrtidad

Bir kimsenin İslâm dinini açıkça terk etmesine irtidad denir.⁹⁵ Bu hale riddette denir.⁹⁶ İrtidad eden şahsa da mürted denir.⁹⁷ İnsanlar dinlerini seçme noktasında tam anlamıyla özgürken temeli doğrudan tek tanrılı bir dine dayanan devletlerde dinden çıkma hususunda bu özgürlüklerinden bahsedilemez. Eğer ki, böyle bir sınırsız özgürlükten bahsedilecek olursa, devletin düzeninin temelinden bozulması söz konusu olur. İslâm devleti ve hukuku da dine dayalı bir sistem olması sebebiyle, kişinin irtidadı vatana ihanetiyle aynı anlamda görülür.⁹⁸ Nitekim bu suç tipiyle korunan hukuki yarar da devlet düzeni ve kamu düzeni olarak görülmektedir.⁹⁹ Keza, İlk dönem irtidad hareketlerine bakıldığında, bunların siyasi temelli olduğu ve kamu düzenini aykırılık taşıdığı net bir şekilde görülmektedir.¹⁰⁰

İrtidad suçunun oluşması için alimlerin çoğunluğu tarafından dinden çıkmak yeterli görülürken bir diğer görüşe göre ise, dinden çıkmak yeterli görülmez aynı zamanda failin İslâm devletine karşı muharip olması da suçun oluşması için gerekli görülür.¹⁰¹ Ancak bu görüşe sahip olanlardan İbn Teymiyye, Allah'a (c.c.) veya Peygamber'e (s.a.) hakaret edilmesini tek başına işlenen suçlardan ayrı değerlendirmiş ve bu hakaret veya alay etme fiilini başlı başına düşmanlıkta aşırıya gitme ve haddi aşmak olarak nitelendirmiştir.¹⁰² İslâm hukukunda alimlerin çoğu tarafından mukaddesata hakaret "irtidad suçu" kapsamında değerlendirilmiştir.¹⁰³ İrtidad suçunun cezası ölümdür.¹⁰⁴ Hz. Peygamber (s.a.) "*Kim dinini değiştirirse öldürün.*"¹⁰⁵ demiştir. Fakat bu suçun had

⁹⁴ **İBN TEYMEYİYYE**, Şeyhulislam, *es-Sârimu'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl*, (Rasûlullah'a Hakâret Eden Kimsenin Hükmi), Neda Yayınları, (Çev: TURHAN, Halil İbrahim), İstanbul, 2018, s. 674 vd; **AVCI**, *Osmanlı Ceza...*, s. 519.

⁹⁵ **İNCE**, İrfan, "Ridde" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 35, İstanbul, 2008, s. 88.

⁹⁶ **HALEBÎ**, İbrahim, (Şerh: Mehmed Mevkûfâtî), *Mültekâ-l-Ebhûr (Mevkufat)*, Sağlam Kitabevi, (sadeleştiren: DAVUDOĞLU, Ahmed), İstanbul, 1980, s. 730.

⁹⁷ **BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, c. 4, s. 5; **ZUHAYLÎ**, c. 7, s. 463.; **KÖSE**, s. 115.

⁹⁸ **AVCI**, *Osmanlı Ceza...*, s. 507.

⁹⁹ **AVCI**, *Osmanlı Ceza...*, s. 508, 509.

¹⁰⁰ **KÖSE**, s. 115, 116.

¹⁰¹ **BİLMEN**, *Hukukî İslâmiyye...*, c.4, s. 11, **İBN TEYMEYİYYE**, s. 446; **KÖSE**, s. 118; **AYDIN**, M. Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, Beta Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2017, s. 190, 191.

¹⁰² **İBN TEYMEYİYYE**, s. 446.

¹⁰³ İbn Teymiyye, söven kişinin Allah'ı ve Peygamberini (s.a.) alaya almış ve karalamış olacağını ve bunun iğrençliğinin diğer tip küfürlerden daha fazla olduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte, ulemanın büyük bir çoğunluğunun da bu görüşte olduğunu hatta bu görüşü destekleme konusunda icmanın bile varlığını öne sürenlerin bulunduğunu belirtmektedir. **KEMÂLÎ**, 212.

¹⁰⁴ **İBN TEYMEYİYYE**, s. 21; **HALEBÎ**, s. 730.

¹⁰⁵ **EL-BUHÂRÎ**, Muhammed, *Sahîh-i Buhârî*, Karınca&Polen Yayınları, (Çev: DUMAN, Soner, ALDEMİR, Halil, ODABAŞI, Mehmet, ERYARSOY, Beşir, AKTEPE, İshak Emin, TÜFEKÇİ, İbrahim), İstanbul, 2017, c. 3, Cihad, 149; **EBÛ DAVUD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Davud Tercüme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987, (Haz. YENİEL, Necati, KAYAPINAR, Hüseyin), Hudud, 1; **ET-TİRMİZÎ**, Muhammed ibn İsa, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, Konya Kitapçılık, (Çev: PARLIYAN, Abdullah), İstanbul, 2007, Hudud, 25.

mi tazir mi olduğu ve her zaman ölümle cezalandırılıp cezalandırılmaması gerektiği tartışılmıştır.¹⁰⁶ Ayrıca ölüm cezasına çaptırılmadan önce kişinin tövbe etmesinin gerekip gerekmediği hususunda da farklı fikirler mevcuttur. Malikî, Şafî ve bir görüşüne göre Ahmed b. Hanbel'e göre bu kişiyi tövbeye davet etmek vaciptir, Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre ise vacip değil müstehaptır.¹⁰⁷ Ahmed b. Hanbel ve Hasan Basri'ye göre ise tövbe teklif edilmeden bu kişi öldürülmelidir.¹⁰⁸ Hanefiler irtidad edenin süre istemesi durumunda kendisine ancak üç gün süre verileceğini¹⁰⁹ Şafîler ise devlet başkanının bu üç gün süreyi vermesinin zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir.¹¹⁰ İrtidad ile ilgili bir diğer ayırım da, mürted olan kadınların öldürülüp, öldürülmeyeceği konusudur. Eğer kadın savaşıysa, devlet başkanı veya büyüçyse bu takdirde öldürülür ancak bu sıfatlara haiz değilse, Şafî'ye göre İslâm'a dönmediği takdirde öldürülür, Hanefilere göre ise hapsedilir ve yeniden İslâm'a dönmesi için zorlanır.¹¹¹

İrtidad ile ilgili yakın dönemde gerçekleşmiş olan bir hadiseyi örnek olarak verebiliriz. 26 Eylül 1988'de Selman Rüşdînin *Şeytanın Ayetleri* isimli kitabı basılmıştır. Bu kitapta Allah (c.c.) ve Kur'an hakkında aşağılayıcı ifadeler, Hz. Peygamber'e (s.a.) ve hanımlarına (r.a.), sahabelerine, Hz. İbrahim'e (a.s.) karşı iğrenç ve aşağılık ifadelerle dil uzatılmaktadır. Tüm bu nedenlerle kitabında dine hakaret eden Selman Rüşdi'nin irtidad etmiş olduğunu ve mürted olduğunu tüm dünyada hem İslâm alimleri hem de bazı devlet başkanları ilan etmiştir. Selman Rüşdi'nin öldürülmesine fetva verilmiştir¹¹² ve bu noktada tartışılan tek husus yargılama usulü ve tevbe etmesinin istenip istenmeyeceği olmuştur. Ancak mürted olduğu ve tevbe etmezse müeyyide olarak öldürülmesi gerektiği konusunda bir tartışma yaşanmamıştır. Ayrıca yukarıda da değinildiği gibi kamu düzeni açısından da, yine dine hakaret unsuru bozulmalara sebebiyet vermiştir. 1989'da bir çok ülkede gösteriler düzenlenmiş Pakistan'da beş kişi, Keşmir'de bir kişi, Belçika'da İslâm cemaati imamı ve yardımcısı, Japonya'da da kitabı Japoncaya çeviren mütercim öldürülmüştür.¹¹³

2) İmansızlık (Küfür)

Küfür imansızlığı, şirki, mukaddeslere sövmeyi ve irtidadı içine alan çok geniş bir kavramdır. Sözlükte örtmek, gizlemek anlamlarına gelen¹¹⁴ küfür Kur'an ve Sünnette iki farklı anlamda geçer.

¹⁰⁶ Ayrıntı için bkz. **AVCI**, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 7. Baskı, Atlas Akademi Yayınları, Konya, 2014, s. 317; **AYDIN**, s. 191; **BİLMEN**, *Hukukî İslâmiyye...*, s. 9 vd; **EL- MAVSİLÎ**, *El-İhtiyar Metni el-Muhtar li'l-Fetva*, (Tercüme: YENİÇERİ, Celal), Şamil Yayınevi, 7. Baskı, İstanbul, 2016, s. 539.

¹⁰⁷ **MERGİNÂNÎ**, Şeyhü'l-İslâm Buhânüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *Hanefîler İçin İslam Fıkhi El Hidaye Tercemesi*, Kahraman Yayınları, (Çev: MEYLÂNÎ, Ahmed), İstanbul, 2013, c. 2, s. 326; **HALEBÎ**, s. 730; **ZUHAYLÎ**, c. 7, s. 466.

¹⁰⁸ **İBN TEYMİYYE**, s. 370; **ORHAN**, s. 119-121.

¹⁰⁹ **MERGİNÂNÎ**, c. 2, s. 327.

¹¹⁰ **ES-SERAHSÎ**, Şemsu'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, **Mebûsût**, Gümüşev Yayınları, (Edit: AKŞİT, Mustafa Cevat), İstanbul, 2008, c. 10, s. 99.

¹¹¹ **ES-SERAHSÎ**, c. 10, s. 109; **HALEBÎ**, s. 732; **MERGİNÂNÎ**, c. 2, s. 327; **ZUHAYLÎ**, c. 7, s. 465; **İNCE**, s. 89.

¹¹² Fetvalara örnek olarak: Şeyh Abdulaziz b. Baz başkanlığında Dünya Müslüman Birliği'nin İslâm Akademisi Selman Rüşdi'yi ve yayıncıları mürted ilan eden ve onun ve yayıncıların İngiliz hukukundaki cinaî suçlamalara göre kovuşturulmasını ve İslâm Konferansı Teşkilatı'nın da onlar aleyhine dava açmalarını tavsiye eden bir bildiri neşretti. Ayetullah Humeyni 14 Şubat 1989'da şeytanın ayetleri kitabının yazarının ve kitabın içeriğinden haberdar oldukları halde basılmasına iştirak edenlerin ölümüne mahkum edildiği bir fetva neşretti ve 19 Şubat 1989'da "Eğer Selman Rüşdi tevbe etse ve herkesten daha çok muttaki bir kimse olsa bile, onu cehenneme göndermek için, varını yoğunu, hayatını ve servetini kullanması her Müslümanın üzerine düşen bir vecibedir" açıklamasını barındıran bir beyanname yayınladı. **KEMÂLÎ**, 295 vd.

¹¹³ **KEMÂLÎ**, s. 295 vd.

¹¹⁴ **MUTÇALI**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 766; **SİNANOĞLU**, Mustafa, "Küfür" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, Ankara, c. 26, 2002, s. 533.

Bunlardan birincisi büyük küfürdür. Büyük küfür imandan açık bir şekilde ayrılmayı kasteder. İkincisi ise imansızlığı değil aslında fiske teşkil eden bir davranışı kasteder.¹¹⁵ Fiske kelimesi ise küfürden daha geniş bir anlamı kast eder. Başlarda her türlü günah bu kelimeyle ifade edilirken sonradan çok fazla işlenen günahlar ifade edilmiştir.¹¹⁶ Dolayısıyla fasık kavramı da hem Allah'ın (c.c.) emirlerinden sapan¹¹⁷ günahkar müslüman için hem de kafirler için kullanılmıştır.¹¹⁸ Dine hakaret eden kişi öncesinde müslümansa kafir olarak irtidad etmiş olur ve kendisine mürtede ilişkin hükümler uygulanır. Hakaret eden kişinin bu fiilinin öncesinde de müslüman olmaması durumuna aşağıda değinilecektir.

3) Zındıklık

Zındık genel olarak zahiren İslâm'ı kabul eden, münafıklar gibi olmayan ama müminler arasında batılı yayan kimselere denir.¹¹⁹ Zındık ile mürtedin arasındaki fark ise mürted açık bir şekilde küfrünü belli ederken zındık bunu net bir biçimde ortaya koymamaktadır.¹²⁰ Zındıklığın cezalandırılması konusunda fakihler çok şiddetli cezalar öngörmüştür. Fakihlerin bir kısmı zındığı mürtetten daha şiddetli görürken diğer bir kısmı mürtet gibi görmüşlerdir.¹²¹

4) Gayrimüslimin Dine Hakareti

Yukarıda yapılan belirleme İslâm hukukunda Müslüman olan birinin dine hakareti ile ilgili olan belirlemedir. Eğer bir gayrimüslim dine hakaret ederse doğaldır ki zaten Müslüman olmayan birinin irtidadından, küfüründen veya zındıklığından bahsedilemez. Bir gayrimüslimin dine hakaret etmesi üç şekilde olabilir. Bu haller, bir gayrimüslimin kendi dininin İslâmi inançla çatışan bir ilkesini dile getirmesi şeklinde, bir gayrimüslimin kendi inancının bir cüzü olmasına rağmen bir şeyi kırıncı, saldırgan bir üslupta söylemesi şeklinde, hakaret veya sövme gayrimüslimin inancının bir cüzü olmadığı halde ve kendi dininde de aynı şekilde haram olan bir şey olması şeklinde gerçekleşebilir.¹²² Genel olarak bu durumlardan ikinci halde zimminin zimmetini kaybettiğinden, üçüncü durumda ise dini mensubiyetine bakılmaksızın dine hakaret suçu işlediğinden bahsedilir. Müeyyide açısından birçok ihtilaf vardır. Hanbelî ve Şafî fakihler özellikle Allah'a (c.c.), Peygamber'e (s.a.) sövme fiilini diğerlerinden ayırmışlar, bu durumun zimminin sözleşmesini geçersiz kılacağını ve bu zimminin öldürüleceğini ifade etmişlerdir.¹²³ Hanefî fıkıhçılara göre zimmi ile olan sözleşme Allah'a (c.c.) ve Resulüne (s.a.) sövmekten ibaret olan mukaddeslere küfürle sona ermediğini zimminin ölüm cezasına değil aynen, kendi dininde haram olan diğer kötü fiilleri işlediklerindeki gibi caydırıcı tazir cezasına çarptırılması gerektiğini savunmuşlardır.¹²⁴ Zimminin böyle bir hakaretinden sonra tövbeye çağırılması konusunda ise Malikiler bu kişi Müslüman olmazsa öldürülür demişlerdir. Ahmed b. Hanbel ise bu kişinin tövbeye çağırılmayacağını ve öldürülmesi gerektiğini ifade eder. İmam Şafî ise zimminin tövbesinin kabul edileceğini ve tövbe ettiği takdirde öldürülmeyeceğini ifade etmiştir.¹²⁵

¹¹⁵ KEMÂLÎ, s. 215.

¹¹⁶ EL-İSFAHÂNÎ, Rağıb, *Müfredat*, 1. Baskı, Çıra Yayınları, (Çev: YILDIZ, Mustafa), İstanbul, 2017, s. 748.

¹¹⁷ YAVUZ, Yavuz Şevki, "Fasık" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 12, İstanbul, 1995, s. 202.

¹¹⁸ ŞAFÂK, Ali, "Fiske", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 13, İstanbul, 1996, s. 38.

¹¹⁹ ÖZ, Mustafa, "Zındık", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 44, İstanbul, 2013, s. 390.

¹²⁰ ZUHAYLÎ, c. 7, s. 463; ÖZ, s. 390, 391.

¹²¹ KEMÂLÎ, s. 218.

¹²² ZUHAYLÎ, c. 7, s. 463; İBN TEYMİYYE, s. 663.

¹²³ İBN TEYMİYYE, s. 25, 26, 27, 663.

¹²⁴ İBN TEYMİYYE, s. 30; MEVDUDÎ, Ebu'l A'lâ, *Fetvalar*, 2. Baskı, Düşün Yayıncılık, (Çev: OSMANOĞLU, Mahmud – CHOCHAN, A. Hamdi), İstanbul, 2015, c. 2, s. 46; KEMÂLÎ, s. 230 vd.

¹²⁵ İBN TEYMİYYE, s. 665, 666.

Görüldüğü üzere İslâm hukukunda ifade özgürlüğü dine hakaret noktasında kısıtlanmıştır ve genel olarak ölüm cezası verileceği belirtilmiştir.

Modern hukuk sistemlerinde de genel eğilim dine hakaret noktasında ifade özgürlüğünü kısıtlamak olmuştur. Bugün itibarıyla tam olarak İslâm hukukunun uygulandığını söyleyemiyor olsak da Türkiye, Malezya, Pakistan, Sudan ve Mısır gibi halkları Müslüman olan ülkelerde müeyyideleri farklı olsa da dine hakaret bir suç sayılır ve bu nedenle Sudan’da 1985 yılında bir kişi idam edilmiştir.¹²⁶ Yine örnek olarak Türkiye’de 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu madde 125’te¹²⁷ dine hakaret ağırlaştırıcı bir neden olarak düzenlenmiştir. Bunun yanında dine hakaret İngiltere’de sadece Hıristiyanlık dinini kapsayıcı olarak da olsa suç olarak kabul edilmiştir, Yine Avusturya, Hollanda, Norveç ve İsveç’te kapsam ve müeyyide farklılıkları bulunsa da dine hakaret bir suç olarak tanımlanmış ve ifade özgürlüğünün bir sınırı olarak görülmüştür.¹²⁸

Modern hukuk sistemlerinde bulunan düzenlemelerin yanı sıra uluslararası hukukta, özellikle AİHM dine hakaret noktasında ifade özgürlüğünün sınırlanması gerektiğine dair kararlar vermiştir. Örnek olarak “Avusturya/Otto Preminger” kararı olarak bilinen, Hıristiyan inancının aşırılıklarını ve basit görsel dini temsillerini eleştirmeyi hedefleyen “Cennette” adlı, Hz. İsa (a.s.) ve Hz. Meryem’e (a.s.) karşı hakaret içeren bir filmin bu nedenlere gösterime girmesinden üç gün önce yayınlanacağı yerdeki yerel mahkeme filmin gösterimini yasaklamış ve Avusturya üst mahkemesi de, kararında; “... sanat özgürlüğünün başkalarının din özgürlüğüyle ve devletin toplumsal düzeni ve hoşgörüyü koruma göreviyle sınırlı olduğunu...” belirtmiştir. Bunun neticesinde AİHM’e başvurulmuştur ve AİHM “din özgürlüğü, müminlerin kimliğini ve yaşam tarzlarını oluşturan hayati unsurlardan biridir. Müminler kendi inançlarının başkaları tarafından reddedilmesini ve hatta muhalif propagandada bulunmalarını hoşgörüyü karşılamak durumundadırlar. Ancak bu reddediş ve muhalif propagandanın yapılış tarzı, Sözleşme’nin 9. maddesinde güvence altına alınan ‘din özgürlüğünün barışçıl biçimde kullanılmasını sağlama yükümlülüğü’ bakımından devletin sorumluluğu bulunmaktadır. Başkalarının dinsel duygularına saygı yükümlülüğü, dinsel açıdan kutsal olan şeylerin bir filmde tahrik edici bir biçimde gösterilmesi nedeniyle ihlal edilebilir” hükmüne varmıştır.¹²⁹

SONUÇ

Doğası gereği düşünme yetisine sahip olan bir varlık olan insan bu yetisini haklı olarak kullanmak ister. İnsanın, düşünme yetisini koruma altına alan düşünce özgürlüğü serbestçe düşünebilmesini, düşündüklerinden dolayı kınanmamasını, özgürce bilgi edinebilmesini ve son merhalede düşüncesini açıklayabilmesini sağlamaktadır. Bilgi edinme yolları kapalı olan insanın tam bir düşünme özgürlüğünden bahsedilemeyeceği gibi düşünceleri sadece kendi iç dünyasında kalan, bu düşüncelerini başkalarına aktaramayan insanında düşünce özgürlüğünden bahsedilemez.

Düşünce özgürlüğü bulunan insan kendi düşünce ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı gibi dini tercihi ve inançlarından dolayı da kınanamaz. İnsanın bu noktada din özgürlüğünden bahsedilebilir. Din özgürlüğü insanın, bir din ve inanca sahip olma özgürlüğünü, dini inanç ve

¹²⁶ KEMÂLÎ, s. 285 vd.

¹²⁷ TCK “m. 125/3- b) Dini, siyasi, sosyal, felsefi inanç, düşünce ve kanaatlerini açıklamasından, değiştirmesinden, yaymaya çalışmasından, mensup olduğu dinin emir ve yasaklarına uygun davranmasından dolayı, c) Kişinin mensup bulunduğu dine göre kutsal sayılan değerlerden bahisle, İşlenmesi halinde, cezanın alt sınırı bir yıldan az olamaz.”

¹²⁸ YILDIZ, İfade Özgürlüğünün..., s. 64.

¹²⁹ GÖKTEPE, 2016, s. 186 vd. ; ERENAY, s. 3,4.

kanaatlerini açıklama ve yayma özgürlüğünü, ibadet etme özgürlüğünü, öğrenme özgürlüğünü, ailelerin kendi kanaatlerine göre çocuklarına dini ve ahlaki eğitim sağlama özgürlüğünü kapsamı içerisine alır. Düşünce özgürlüğü ve din özgürlüğü birçok noktada kesişmektedir. Ancak düşünceyi açıklama hürriyetinin din özgürlüğünün alanına girdiği durumlarda açıklanan düşüncenin mahiyetine göre farklı değerlendirmeler yapılabilmektedir.

Düşünceyi açıklama özgürlüğü ifade özgürlüğü olarak adlandırılabilir. İfade özgürlüğü düşünce özgürlüğü ile beraber düşünüldüğünde çok geniş bir kapsama sahip görülmektedir. Ancak her hakkın olduğu gibi ifade özgürlüğü hakkının da belirli sınırları olmalıdır. Bu sınırlar tayin edilirken unutulmamalıdır ki ifade özgürlüğünü sınırlama rejimi aynı zamanda bir ülkedeki özgürlük standardını gösterir.

Her ne kadar ifade özgürlüğünün sınırlanamayacağını söyleyenler olsa da tarih boyunca gerek eski hukuk sistemlerinde gerekse modern hukuk sistemlerinde, nefret söylemi ve dine hakaret kavramı ifade özgürlüğünün doğal sınırlarının kapsam alanı dışında sayılmıştır. Dine hakaret olgusu yer ve zamana göre müeyyidesinde değişiklik göstermiş olsa da ifade özgürlüğünün bir sınırı olmasının yanında bir suç olarak da tanına gelmiştir. Dine hakaret kimi zaman hakaret suçunun ağırlaştırıcı sebebi kimi zamansa toplumu kin ve nefrete sürükleme suçunu oluşturmuştur.

İslâm hukukunda da başta düşünce özgürlüğü olmak üzere ifade özgürlüğü çok sağlam temellere dayandırılarak kabul edilmiştir ve dine hakaret noktasında bu özgürlük sınırlanmıştır. Dine hakaret irtidad, zındıklık veya küfür gibi kelimelerle anılmış ve çok sert müeyyidelerle engellenmeye çalışılmıştır. Öyle ki, yalnızca mürted olmuş olan bir kişi, eğer müslümanlara karşı bir savaş içerisinde değilse veya müslümanlarla savaşan bir kişi ya da grubu desteklemiyorsa, buna yönelik bir fiili yoksa ölüm cezasına çarptırılmayabilir ancak dine hakaret nedeniyle mürted olmuş birisi doğrudan İslâm'a savaş açmış ve haddi aşmış olarak kabul edilir ayrıca bir değerlendirmeye gerek kalmaz.

İnsanların din özgürlüklerini kullanabilmeleri için diğer özgürlükler ile bu özgürlüğün alanı tamamen ihlal edilmemelidir. İnsanın mukaddesliğine inanmış olduğu, uğruna canını verdiği, hayatını düzenlediği bir değere hakaret etmek ve bunun karşılığında bu insanın hakaret içeren bu ifadeyi hoşgörüle karşılmasını istemek izahtan varestedir.

Ayrıca, dine hakaret noktasında ifade özgürlüğünün sınırlanmasının haklılığını, dine hakaret içeren bir ifadeye karşı kamu düzeninin nasıl bir hal aldığına bakılarak dahi rahatlıkla anlaşılabilir. "Charlie Hebdo karikatürü" veya *Şeytanın Ayetleri* kitabının yayınlanmasıyla bozulan kamu düzeni bize sınırlamanın haklılığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AKMAN**, Ahmet, *Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi*, 1. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2019.
- ARSLANTÜRK**, Mustafa, *Peygamber Buyruğu Işığında İnsan Hakları*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.
- ATAR**, Yavuz, *Türk Anayasa Hukuku*, 7. Baskı, Konya, 2012.
- AVCI**, Mustafa, *Türk Hukuk Tarihi Dersleri*, 7. Baskı, Atlas Akademi Yayınları, Konya, 2018.
- AVCI**, Mustafa, *Osmanlı Ceza Hukuku Özel Hükümler*, 3. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2018.
- AYDIN**, M.Âkif, *Türk Hukuk Tarihi*, 14. Baskı, Beta Yayınları, İstanbul, 2017.

- AYKANAT**, Mehmet, USLU, Abdüssamet, “Hukukumuzda İşçinin Namaz İbadeti Hakkı”, *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 2018, y. 7, c. 7, sy. 19, ss. 468-496.
- BAKIRCIOĞLU**, Önder, “Freedom of Expression and Hate Speech”, *Tulsa Journal of Comparative-International Law*, 2008, Vol.16, ss. 1-49.
- BECERİK**, Arzu, *İfade Özgürlüğünün Sınırları ve Yargının Tarafsızlığı* (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul.
- BİLMEN**, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meali Âlisi ve Tefsiri*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, 1990.
- ÇELİK**, Elif, “Nefret Söylemi İfade Özgürlüğünün Neresinde”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2009, c. 4, sy. 2, ss. 205-240.
- DEĞER**, Ozan, “AİHS'nin 10. Maddesi Çerçevesinde Şiddet Unsuru İçeren İfade: Güneydoğu Davalarından Örnekler”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 2007, c. 62, sy. 1, ss. 43-64.
- DİNÇER**, Hülya, *İnsan Hakları Söylem ve Pratiğinde Dine Hakaret, İfade Özgürlüğü ve Dini His'lere Tanınan Koruma*, https://www.academia.edu/1142646/%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_S%C3%B6ylem_ve_Prati%C4%9Finde_Dine_Hakaret_%C4%B0fade_%C3%96zg%C3%BCr%C3%BCl%C4%9F%C3%BC_ve_Dini_Hislere_Tan%C4%B1nan_Koruma. (erişim tarihi 10. 09. 2019)
- DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI**, *Kur'an-ı Kerim Meali*, 6. Baskı, Ankara, 2010.
- DOĞAN**, İlyas, “Din ve Vicdan Özgürlüğü”, *İnsan Hakları Hukuku*, 2. Baskı, Astana Yayınları, Ankara, 2015.
- DOĞRU**, Osman, NALBANT, Atilla, *İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi Açıklama ve Önemli Kararlar*, c. 2, Legal Yayınevi, İstanbul, 2016.
- DURAN**, Hasan, “İfade Özgürlüğü ve Türkiye”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2006, c. 14, sy. 1, ss. 57-81.
- EBÛ DAVUD**, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî el-Ezdî, *Sünen-i Ebû Davud Tercüme ve Şerhi*, Şamil Yayınevi, (Haz. YENİEL, Necati, KAYAPINAR, Hüseyin), İstanbul, 1987.
- EBUSSUÛD** Efendi, *Şeyhülislâm, Ebussuûd Tefsiri*, c. 2, Boğaziçi Yayınları, (Çev: AKIN, Ali), İstanbul, 2006.
- EL-BUHÂRÎ**, Muhammed, *Sahîh-i Buhârî*, Karınca&Polen Yayınları, (çev: DUMAN, Soner, AYDEMİR Halil, ODABAŞI, Mehmet, ERYARSOY, Beşir, AKTEPE, İshak Emin, TÜFEKÇİ, İbrahim), İstanbul, 2017.
- EL-CESSÂS**, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmu'l Kur'an*, İ'tisam Yayınları, (Çev: KESKİN, Mehmet), Ankara, 2018.
- EL-İSFAHANÎ**, Rağıb, *Müfredat*, 1. Baskı, Çıra Yayınları, (Çev: Mustafa Yıldız), İstanbul, 2017.
- EL-MAVSİLÎ**, *el-İhtiyar Metni el-Muhtar li'l-Fetva*, 7. Baskı, Şamil Yayınevi, Çev: YENİÇERİ, Celal), İstanbul, 2016.

- ES-SÂBÛNÎ**, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, 7.Baskı, Ensar Neşriyat ,(çev: GÜMÜŞ, Sadreddin, YILMAZ, Nedim), İstanbul, 2018.
- ES-SERAHSÎ**, Şemsu'l-eimme Ebû Sehl Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed, *Mebisû*, Gümüşev Yayınları, (Edit: AKŞİT, Mustafa Cevat), İstanbul, 2008.
- ERDOĞAN**, Mustafa, *Anayasal Demokrasi*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 2012.
- ERENAY**, Şehbal, *Avrupa Birliği Hukuku Çerçevesinde Charlie Hebdo Karikatürleri ve Fikir Özgürlüğü*, s.3. <http://www.elmadaghukuk.com/tr/makeleler/31/avrupa-birligi-hukuku-cercevesinde-charlie-hebdo-karikaturleri-ve-fikir-ozgurlugu.html> . (erişim tarihi. 11. 03. 2018)
- ET-TİRMİZİ**, Muhammed ibn İsa, *Sünen-i Tirmizi Tercümesi*, Konya Kitapçılık, (Çev: PARLIYAN, Abdullah), İstanbul, 2007.
- GOOLAM**, Nazeem, “The Cartoon Controversy: a Note on Freedom of Expression, Hate Speech and Blasphemy”, *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*, 2006, Vol. 39, No. 2, ss. 333-350.
- GÖKTEPE**, Hüseyin, “Avrupa İnsan Hakları Kararları Işığında Nefret Söylemi ve Dine Hakaret”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 2016, sy.25, ss. 169-211.
- GÖKTEPE**, Hüseyin, *Dini Değerleri Aşağılama Suçu – İfade Özgürlüğü Geriliminde Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kriterleri* (Yüksek Lisans Tezi), Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.
- GÜL**, Cengiz, **ÇAKAN**, Seher, “AİHM Kararları Işığında Nefret, Şiddet ve Müstehcen İçerikli Söylemler Bakımından İfade Özgürlüğünün Sınırlandırılması”, *ERÜHFD*, 2018, c. 13, sy. 1, ss. 365-410.
- HALEBÎ**, İbrahim, (Şerh:Mehmed Mevkûfâtî), *Mültekâ-l-Ebhûr (Mevkufat)*, Sağlam Kitabevi, (sadeleştiren: DAVUDOĞLU, Ahmed), İstanbul, 1980.
- İBN-İ ABİDİN**, *Reddül-Muhtar*, c. 9, (çev: DAVUDOĞLU, Ahmed), İstanbul 1983.
- İBN TEYMEYİYYE**, Şeyhulislam, *es-Sârimu'l-Meslûl alâ Şâtimi'r-Rasûl, (Rasûlullah'a Hakâret Eden Kimsenin Hükmü)*, Neda Yayınları, (Çev: Halil İbrahim Turhan), İstanbul, 2018.
- İNCE**, İrfan, “Ridde” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 35, İstanbul, 2008.
- LARKİN**, Felix M., “Free Speech and "Charlie Hebdo"”, *An Irish Quarterly Review*, 2016, Vol. 105, No. 418, ss. 192-198.
- KABAOĞLU**, İbrahim, Ö., *Anayasa Hukuku Dersleri*, 11.Baskı, Legal Yayıncılık, İstanbul 2016.
- KALABALIK**, Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.
- KARAN**, Ulaş, “Nefret İçerikli İfadeler, İfade Özgürlüğü ve Uluslararası Hukuk”, *Nefret Söylemi ve Nefret Suçları*, (Edit: İNCEOĞLU, Yasemin), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012.
- KAYA**, Yusuf, Enes, İnsan Hakları Hukuku Açısından Dine Hakaret Olgusu, *İÜHFM*, 2016, c. LXXIV, s.2, ss. 549-571.
- KEMÂLÎ**, Muhammed Haşim, *İslâm'da İfade Hürriyeti*, İnsan Yayınları, (Çev: ŞEVİKER, Muhammed), İstanbul, 2000.

- KILAVUZ**, Mehmet Ferda, *1982 Anayasasında İfade Özgürlüğü ve Sınırlanması* (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2014.
- KORKMAZ**, Ömer, *Düşünceyi Açıklama Özgürlüğü ve Sınırları*, Yetkin Yayınları, Ankara, 2014.
- KOYUNCU**, Nuran, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Din ve Vicdan Hürriyetleri Bağlamında Mâbedlerinin Hukuki Statüsü*, Adalet Yayınevi, Ankara, 2014.
- KÖSE**, Saffet, *İslâm Hukuku Açısından Din ve Vicdan Hürriyeti*, 3. Baskı, Hikmetevi Yayınları, İstanbul, 2018.
- KÜÇÜK**, Şükür, *Nesih Bağlamında Din ve İfade Özgürlüğüyle İlgili Ayetlerin Değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.
- KÜZECİ**, Elif, AİHS'in 10.maddesi Işığında Nefret İçerikli ve Irkçı Nitelikli Düşünce Açıklamaları, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2007, sy.71, ss. 174-199.
- MACİT**, İsmet, *Düşünce, İnanç ve İfade Özgürlüğü Kapsamında Mürtedin Yaşama Hakkı* (Yüksek Lisans Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2014.
- MERGINÂNÎ**, Şeyhü'l-İslâm Buhanüddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebû Bekir, *Hanefiler İçin İslam Fıkhı El Hidaye Tercemesi*, Kahraman Yayınları, (Çev: MEYLÂNÎ, Ahmed), İstanbul, 2013.
- MEVDUDÎ**, Ebu'l A'lâ, *Fetvalar*, 2. Baskı, Düşün Yayıncılık, (Çev: OSMANOĞLU, Mahmud – CHOHAN, A. Hamdi), İstanbul, 2015, c. 2.
- MUTÇALI**, Serdar, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık Yayınevi, İstanbul, 1995.
- ORHAN**, Fatih, *İslâm Ceza Hukukunda İrtidad ve Temel İnsan Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana, 2014.
- ÖZ**, Mustafa, "Zındık", *TDV İslam Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 44, İstanbul, 2013.
- SİNANOĞLU**, Mustafa, "Küfür" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 26, Ankara, 2002.
- ŞAFAK**, Ali, "Fısk", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 13, İstanbul, 1996.
- ŞAHİN**, Kemal, (2009), *İnsan Hakları ve Özgürlük Boyutuyla İfade Özgürlüğü Gerekçeleri ve Sınırları*, XII Levha Yayınevi, İstanbul, 2009.
- TALAL ASAD**, "Freedom of Speech and Religious Limitations", *Rethinking Secularism*, Edit. Craig Calhoun, Mark Juergensmeyer, Jonathan VanAntwerpen, Oxford University Press, 2011.
- TANJU**, Erhan, *AİHM Kararları Işığında İfade ve Basın Özgürlüğü*, 2. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2017.
- TANÖR**, Bülent, *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu*, 3. Basım, BDS Yayınları, İstanbul 1994.
- TEZCAN**, Durmuş, ERDEM, Mustafa Ruhan, SANCAKDAR Oğuz, *İnsan Hakları El Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara, 2014.
- THOMPSON**, Simon, "Freedom of Expression and Hatred of Religion", *Ethnicities*, 2012, Vol. 12, No. 2, ss. 215-232.
- TOPÇUOĞLU**, Ali Aslan, Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 2006, sy.7, ss. 111-122.

- TRENCH**, Brian, “Charlie Hebdo”, Islamophobia and Freedoms of the Press”, *An Irish Quarterly Review*, 2016, Vol. 105, No. 418, ss. 183-191.
- YARDIM**, Müşerref, DALKILIÇ, Muhammed Mücahid, “Nefret Söylemi ve İfade Özgürlüğü Tartışmaları Çerçevesinde İslamofobya: L’Express Dergisi Örneği”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 2018, c. 1, sy. 1, ss. 89-109.
- YAŞAR**, Mehmet Fatih, <http://www.hukukihaber.net/dine-hakaret-iceren-karikaturler-ifade-ozgurlugu-kapsaminda-degerlendirilebilir-mi-makale,3749.html> . (erişim tarihi 10. 09. 2019)
- YAVUZ**, Yavuz Şevki, “Fasık”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, TDV Yayınları, c. 12, İstanbul, 1995.
- YILDIZ**, Abdulkadir, İfade Özgürlüğünün Sınırları Bağlamında Dine Hakaret, *Adalet ve Medeniyet Dergisi*, sy.1.
- YILDIZ**, Abdulkadir, *Uluslararası Standartlar Açısından Türk Anayasa Mahkemesi’nin Din ve Vicdan Özgürlüğüne İlişkin Kararları*, (Uluslararası Standartlar), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2015.
- YUSUFLİ**, Shahriyar, *Düşünceyi İfade Özgürlüğü ve Nefret Söylemi* (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.
- ZUHAYLİ**, Vehbe, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, Risale Yayınevi, İstanbul, 1994, c. 7.
- www.tdk.gov.tr (erişim tarihi: 10. 09. 2019)
- www.mevzuat.gov.tr (erişim tarihi: 10. 09. 2019)
- <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%7B%22tabview%22:%5B%22document%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-75276%22%5D%7D> (erişim tarihi: 10. 09. 2019)